

Cadernos
de **Lingua**
2023

40
núm.

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Cadernos de Lingua

Ano 2023

40

REAL ACADEMIA GALEGA

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Comité editorial:

Dirección: Manuel González González

Secretaría: Xosé Luís Regueira Fernández

Secretaría técnica: Carme Pazos Balado, Xaquín Loredó Gutiérrez, Nélida Cosme

Consello de redacción:

Rosario Álvarez Blanco

Ana Isabel Boullón Agrelo

Francisco Cidrás Escaneo

Xosé Henrique Costas González

Francisco Fernández Rei

Xesús Ferro Ruibal

Ernesto González Seoane

Ramón Lorenzo Vázquez

Gonzalo Navaza Blanco

Alba Nogueira López

Henrique Monteagudo Romero

Fernando Ramallo Fernández

Goretti Sanmartín Rei

Dolores Sánchez Palomino

Antón Santamarina Fernández

Contacto:

cadernos@academia.gal

<https://publicacionsperiodicas.academia.gal/index.php/Cadernos>

ISSN: 1130-5924 (edición impresa)

ISSN-e: 2603-6975 (edición dixital)

Depósito legal: C 1642-1992

<https://doi.org/10.32766/cdl.40>

©Real Academia Galega

Rúa Tabernas, 11

Apartado 557

Tlf. 981 20 73 08

Fax. 981 21 64 67

www.academia.gal

15001 A Coruña

Obra producida no ámbito da subvención
concedida á Real Academia Galega
polo Ministerio de Ciencia e Innovación.

Deputación
DA CORUÑA

XUNTA
DE GALICIA

MINISTERIO
DE CIENCIA, INNOVACIÓN
Y UNIVERSIDADES

COMITÉ CIENTÍFICO

Takekazu Asaka	–	Univ. Tsudajuku de Toquio
Débora Campos Vázquez	–	Univ. de Buenos Aires
Elisabetta Carpitelli	–	Univ. Alpes-Grénoble
Ernestina Carrilho	–	Univ. de Lisboa
Olga Castro	–	Aston University, Birmingham
Atilio Castelucci	–	Univ. Sapienza Roma
Ramón de Andrés Díaz	–	Univ. de Oviedo
Benigno Fernández Salgado	–	Univ. de Vigo
Manuel Ferreiro Fernández	–	Univ. da Coruña
Maria Filipowicz-Rudek	–	Univ. de Cracovia
Xosé Ramón Freixeiro Mato	–	Univ. da Coruña
Enrique Gargallo Gil	–	Univ. de Barcelona
Valéria Gil Condé	–	Univ. de São Paulo
Xavier Gómez Guinovart	–	Univ. de Vigo
Xosé María Gómez Clemente	–	Univ. de Vigo
Taina Hämäläinen	–	Univ. de Helsinki
Johannes Kabatek	–	Univ. de Zurich
Xabier Kintana	–	Euskaltzaindia
Ramón Mariño Paz	–	Univ. de Santiago de Compostela
Héctor Muñoz Cruz	–	Univ. Autónoma Metropolitana de Ciudad de México Unidad Iztapalapa
Guillermo Rojo	–	Real Academia Española
Antonio Romano	–	Univ. de Torino
Johannes Schnitzer	–	Institut für Romanische Sprachen Wirtschaftsuniversität-Wien
Carsten Sinner	–	Univ. de Leipzig
Andrés Suárez González	–	Univ. de Santiago de Chile
Ildikó Szijj	–	Univ. Eötvös Loránd
Xavier Varela Barreiro	–	Univ. de Santiago de Compostela
Nikola Vuletić	–	Universidade de Zadar
Helena Zernova	–	Univ. Estatal de San Petersburgo

ÍNDICE

Artigos:

A velocidade de lectura en lingua galega. Unha aproximación / Carme Hermida Gulías	9
Contacto, cambio lingüístico e identidade nunha variedade rural do galego / Pedro Casais Cobas	51
Un futuro incerto: a variación <i>ir + inf.</i> e <i>haber (de) + inf.</i> no galego oral contemporáneo / Daniel Amarelo	79
Normas de entrega de orixinais para a publicación	101

TABLE OF CONTENTS

Articles:

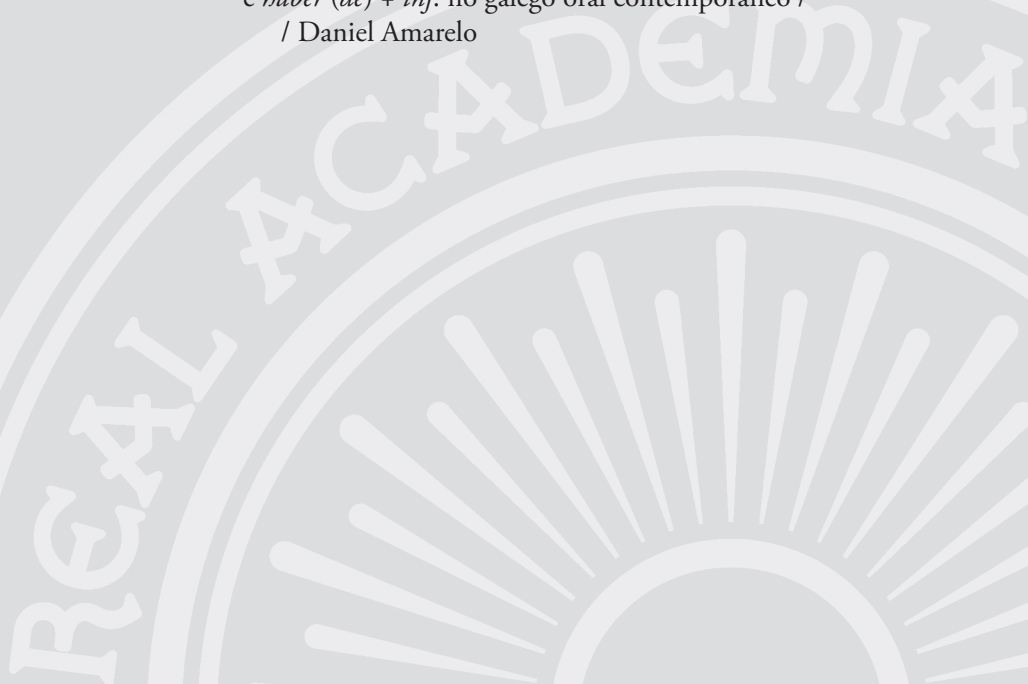
Reading speed in Galician language. An approach / / Carme Hermida Gulías	9
Contact, language change and identity in a rural variety of Galician / Pedro Casais Cobas	51
An uncertain future: the “ir + inf” and “haber (de) + inf” variation in the contemporary oral galician language / / Daniel Amarelo	79
Indications for submission of originals	101

ARTIGOS

A velocidade de lectura en lingua galega.
Unha aproximación /
/ Carme Hermida Gulías

Contacto, cambio lingüístico e identidade
nunha variedade rural do galego /
/ Pedro Casais Cobas

Un futuro incerto: a variación *ir + inf.*
e *haber (de) + inf.* no galego oral contemporáneo /
/ Daniel Amarelo

A VELOCIDADE DE LECTURA EN LINGUA GALEGA. UNHA APROXIMACIÓN

Carme Hermida Gulías

Universidade de Santiago de Compostela

mdocarme.hermida@usc.gal

A Florencio Buján Liñares, colaborador xeneroso.

Resumo: O establecemento da velocidade media de lectura das persoas adultas é un coñecemento necesario para asegurar a comprensibilidade dos subtítulos das obras audiovisuais ou dos audiolibros, entre outros produtos.

O estudo da velocidade en que leron os mesmos textos de ficción e de divulgación 28 persoas de diferentes idades e formación permite establecer unha media de 243 palabras por minuto na lectura silenciosa e de 167 ppm, na lectura oral.

Palabras chave: galego, velocidade de lectura, lectura silenciosa, lectura oral, palabras por minuto.

Title: Reading speed in Galician language. An approach

Abstract: The identification of the average reading speed of adults is necessary knowledge to ensure the comprehensibility of the audiovisual works' subtitles or audiobooks, among other products.

The study of the speed at which 28 people of different ages and backgrounds read the same work of fiction and popular texts allowed us to establish an average of 243 words per minute in silent reading and 167 wpm in oral reading.

Key words: Galician language, reading rate, silent reading, oral reading, words per minute.

A determinación da velocidade á que o ser humano pode ler un texto é unha angueira manifestada por diversos estudosos dende finais do século XIX (Brysaert 2019). Para satisfacer esa curiosidade e parcialmente baseado en conclusións de varios deses estudos, aceptouse un lugar común amplamente difundido segundo o cal a media de lectura das persoas adultas, calquera que fose a súa lingua, era de 300 palabras por minuto (ppm), sen que se especificase se esa media se refería á lectura silenciosa¹ ou á lectura en voz alta.

Táboa 1. Velocidade media de lectura en distintas linguas

Lingua	Palabras por minuto en lectura silenciosa	Palabras por minuto en lectura en alto
Italiano	285	182
Español	278	191
Alemán	260	169
Chinés	260	152
Neerlandés	245	171
Inglés	236	190
Coreano	226	133
Hebreo	224	147
Sueco	218	163
Francés	214	180
Finés	195	162
Árabe	181	142

Fonte: elaboración propia a partir dos datos de Brysaert (2019, p. 20)

Unha análise dos distintos traballos dedicados a este tema publicada polo profesor belga Marc Brysaert (2019, p. 20) revelou que a cifra das 300 ppm non é válida nin para a lectura silenciosa nin para a realizada en voz alta en ningunha lingua, tal como se pode observar na táboa 1, en que se comproba que a cifra media

1 Ó longo deste traballo referirémonos ó proceso de interpretar un texto sen reproducilo oralmente como lectura silenciosa, lectura mental ou lectura para si. Á acción de reproducir con voz un texto chamáremoslle lectura oral, lectura en voz alta ou lectura en alto.

máis alta para a lectura silenciosa, 285 ppm, se detectou no italiano. Para a lectura en voz alta a media máis elevada corresponde ó español con 191 ppm.

Poucos estudos se interesaron por esta media en galego. Os datos máis coñecidos fan referencia á velocidade da eficacia lectora² en alumnado de 2º, 3º e 4º da ESO (Martínez Ferreiro e Torres Reino 2001, p. 60), que se sitúa, respectivamente, en 148, 162 e 174 ppm, cifras que non se sabe se adscribir á lectura silenciosa ou á lectura en voz alta.

Independentemente do interese do profesorado da educación primaria e da secundaria por coñecer o nivel lector conseguido polo seu alumnado, na sociedade actual existe unha serie de actividades relacionadas coa lingua e coa lectura para as que é necesario coñecer a velocidade media de lectura nunha lingua concreta para o seu correcto desenvolvemento. A aparición e rápida popularización no mercado das linguas de produtos culturais baseados na lectura en voz alta, como os audiolibros ou as audioguías, fan preciso, para garantir a calidade do produto e asegurar a comprensión do público, que se aproximen a unha media de lectura propia das persoas destinatarias. Por outra banda, a aceptación cada día maior de produtos televisivos en versión lingüística orixinal con apoio de subtítulos na lingua elixida esixe coñecer a velocidade de lectura silenciosa para asegurar a súa accesibilidade ó maior número posible de persoas receptoras.

A falta de difusión de estudos específicos sobre este tema para a lingua galega deixa ós profesionais que deben realizar traballos de subtitulado ou de gravación de sons ante a única saída de tomar de referencia unha velocidade de lectura que, sen dúbida, estará próxima, mais que non é especificamente a do galego. A necesidade de axudar a cubrir esta carencia aguilloou o deseño desta investigación, que pretende establecer a media da lectura silenciosa e da lectura en voz alta das persoas galegas adultas.

---

2 Segundo Martínez Ferreiro e Torres Reino (2001, p. 59), a eficacia lectora “é o número de palabras que se le e comprende”. Conséguese despois de multiplicar a velocidade espontánea ou mecánica de lectura pola porcentaxe obtida para a comprensión lectora. As indicacións tomadas de Brysbaert que se citan enténdense referidas á lectura mecánica, aquela que non toma en consideración se o texto foi mal ou ben interpretado.

1. A investigación

1.1. Os textos

No traballo de Brysbaert (2019), que analiza a velocidade de lectura segundo a establecen diversos estudos realizados en varias linguas, demóstrase unha evidente diferenza entre o tempo que se tarda en ler un texto literario e o que lle hai que dedicar a un texto de carácter divulgativo, maior neste caso ca no anterior.³ É por iso que, para a realización desta proba, se elixiron dez textos pertencentes a ámbitos diferentes: cinco de creación literaria e cinco de divulgación, quer de ideas propias quer de investigacións científicas de temática variada. En cada un dos ámbitos, os textos gardan unha gradación na dificultade de lectura realizada de xeito subxectivo.

Fóronlles presentados ás persoas lectoras en follas exentas, cun formato de letra de 14 puntos para facilitar a lectura, e nunha progresión de menor a maior dificultade, comezando polos literarios e continuando cos de divulgación. Tódolos escritos levan na parte inferior do folio a referencia do volume do que foron extraídos e o número de palabras que conteñen.

Nos textos de creación literaria, que se reproducen deseguido, optouse por escoller escritos pertencentes a modalidades que, de seu, xa teñen en consideración a complexidade narrativa, pois dous deles, o de Agustín Fernández Paz e o de Xabier P. Docampo, son publicacións encadradas dentro do ámbito da literatura infantil; o de Beatriz García Turnes pertence a unha colección dedicada á literatura xuvenil e os de Manolo Rivas e Xosé Neira Vilas, aínda tendo unha temática relacionada coa infancia, foron pensados para público adulto.⁴

---

3 Segundo Brysbaert (2019, p. 21), isto é debido á ralentización da velocidade de lectura producida pola lonxitude das palabras. Os textos de non ficción adoitan empregar verbas máis longas cós textos de ficción.

4 Nun traballo destas características, abondaría coa referencia bibliográfica a estes textos, mais optouse pola súa reprodución completa para facilitar que calquera persoa interesada poida conseguir a súa velocidade de lectura e comparala coa obtida no estudo. Abonda para iso con iniciar o acto lector cun cronómetro en marcha, parar de ler unha vez que chegue ós 60" e contar as palabras que se percibiron nese tempo. Para satisfacer a curiosidade que se poida suscitar, márcanse nos textos as medias que se conseguiron

1

Para Helena, a súa vila é a máis fermosa do mundo. Algunhas noites, cando tarda en durmir, imaxina que Xoel e mais ela poden voar e elevarse ata o máis alto, como fan as aguias que nos días claros vixían o val. Despois, os dous descenden esvarando polas correntes de aire e, collidos da man, sobrevoan os lugares onde transcorre a súa vida, que desde o ceo parecen aínda máis bonitos que na realidade.

¡Son tantas as cousas que lle gustan da vila! As casas, as árbores, o río, a biblioteca, a praza... Sempre hai xente conversando polas rúas e, á tardiña, as terrazas do parque aparecen ateigadas de persoas alegres que comentan as incidencias do día. Ademais, os meses de frío son poucos e a calor nunca é abafante no verán.

A casa de Helena está nunha rúa de edificios idénticos. Todos teñen unha cheminea e dúas bufardas no tellado que dá á fronte, e tamén un pequeno xardín que cada familia encheu de plantas diferentes. No da nena medra unha enorme buganvílea que rube {O} pola parede ata as fiestras do piso e se enche de flores vermellas nos meses de calor.

Polas mañás, cando sae da casa, o primeiro que fai é ir chamar a Xoel, que reside noutra vivenda situada na parte baixa da vila, onde as rúas son estreitas e as casas, máis antigas. Alí agarda polo seu amigo, que case sempre se atrasa porque é máis durmiñón e se lle pegan as sabas. Cando por fin aparece na porta, os dous {M} se saúdan alegres e marchan xuntos camiño da escola.

A esa hora da mañá xa hai un mundo de xente polos comercios e tendas da rúa principal. Encántalles pararen diante dalgunhas, contemplaren a variedade de peixes na peixaría de Estrela, os libros de capas atraentes que enchen o escaparate da librería, as froitas de mil cores no ultramarinos do señor Tomé... Aínda que o que máis lles gusta é sentiren o delicioso recendo ao pan acabado de facer que sae da panadaría de Rosa e inunda toda a beirarrúa...

---

nas distintas lecturas realizadas coa indicación {M}, que corresponde á lectura mental ou silenciosa, e con {O}, que corresponde á lectura oral ou en voz alta.

En calquera caso, cómpre ter en conta que a velocidade individual resultante vai ser superior ou inferior á media segundo a formación, os estudos ou a idade da persoa lectora.

Un día, de camiño para a escola, chamoulles a atención ver baleira de xente a panadaría de Rosa. O recendo do pan enfornado era tan intenso coma o doutros días, mais non había ninguén mercando no local.

Algo raro debía de ocorrer esa mañá. Moitas fiestras aparecían pechadas e había menos xente pola rúa, coma se unha parte dos habitantes da vila decidise quedar encerrada nas súas casas. Malia cruzárense con algunhas persoas que conversaban en voz baixa, a maioría camiñaba con présa, sen erguer a cabeza en ningún momento. Tardaron en decatarse de que non se escoitaba o familiar boureo doutras veces; no seu lugar reinaba un raro silencio que lembraba o dalgúns soños. Era coma se un vento estraño varrese a vila durante a noite, levando canda el a alegría doutros días.

Algo cambiara tamén na escola, aínda que en aparencia todo seguía igual. Violeta, a súa mestra, andou todo o tempo seria e concentrada, coma se tamén a ela lle esquecese sorrir.

Agustín Fernández Paz, *Valados* (2009).

2

Poucos días despois comezou o novo curso e alá foi Nicolás. Os primeiros días dedicábaos o mestre a comprobar os coñecementos que tiñan os alumnos. E cada dous por tres lamentábase do mal que estaban.

Preguntáballes as cousas máis raras que se lle ocorrían e os rapaces esforzábanse tanto por demostrar que non eran uns zotes como o mestre se esforzaba en pór de manifesto, que parecía mentira que estivesen onde estaban co pouco que sabían.

O terceiro día do curso, no que se trataba de matemáticas, o mestre mandou que cada un escribise a distancia que había entre dúas cidades europeas que lle asignou a cada alumno. Todos os traxectos eran distintos, para que non copiasen uns polos outros “que non me fío eu de vostedes”, dicía o mestre. Para facelo, había que consultar un cadro en que viñan as distancias por estrada entre as distintas cidades de Europa. Foi de notar a cara que puxo unha nena cando lle tocou procurar na táboa a distancia entre Estocolmo

e Londres, porque, aínda que xa está feito o túnel por embaixo do {O} canal da Mancha, faltábanlle datos e túneles por tódalas partes.

Pero o asunto non acaba aí, porque a distancia obtida había que expresala en miriámetros! E aí foi onde comezou a lea en que acabou por se meter Nicolás.

El estaba afeito a falar de distancias, seu pai viaxaba moito e rara era a noite en que, ao chegar á casa, non dicía cantos quilómetros percorrera e a onde fora. {M} Por tódalas partes sentía á xente falar de distancias en quilómetros. Tamén había quen falaba de distancias máis curtas e entón falaba de tantos ou cantos metros. Algúns dicían “coma de ti a min” ou “coma de aquí a aquel salgueiro”, para falar clariño e que os entendesen moi ben. Pero en toda a súa vida non sentira falar dos malditos “miriámetros”. Lera un libro que falaba dos miriápodos, que son uns bechiños que teñen moitísimas patas. ¿Podería ser que houbera que dicir a distancia entre Budapest e París, que fora a que lle tocara a el, en pasadas de miriápodo? Non parecía que fose tal cousa.

Pensou en preguntalo, pero no canto de que na súa imaxinación se representase o mestre aclarándolle o asunto, o que se lle apareceu foi a figura do mestre dicíndolle:

—Pero como é posible que un rapaz da súa idade —porque os trataba de vostede e iso poñíalle moito máis medo— non saiba o que é un miriámetro? Vostede a que centro ía o ano pasado? Como se atreve a dicir a impertinencia de que en ningures se miden as distancias en miriámetros? Amáñese como poida, que isto é unha proba de avaliación inicial, e poña o que mellor lle pareza...

Estas últimas palabras do mestre, que soaron só na imaxinación de Nicolás, decidírono a facer iso: amañarse como puido. Preguntoulle á nena que estaba sentada ao seu lado, que se chamaba Társila, a solución a tan pouco asinado problema, e escribiuna na folla...

Xabier P. Docampo, *O pazo baleiro* (2002).

3

Aínda soño ás veces con aquel día. Véxome a min mesma fóra do edificio da Sección Feminina da Falanxe, onde fixemos o derradeiro exame das oposicións. Acompañame a miña inseparable amiga Marieta. As dúas agardamos a que o tribunal colgue a nota. Nuns minutos saberemos que estamos aprobadas e eu sentirei, ao mesmo tempo, angustia e alivio. Angustia ante a incerteza do futuro inmediato, que deberei afrontar soa por primeira vez, lonxe da casa e dos meus irmáns. Alivio por conseguir un posto de traballo non moi ben remunerado, pero, con todo, moito mellor e máis seguro ca o emprego que tiven no último ano no colexio de dona Pilar, onde ensinaba sen contrato e sen seguro despois de fracasar no meu primeiro intento de gañar a praza de mestra nacional.

Ben, o de fracasar é un dicir. Eu levaba as oposicións moi ben estudadas o primeiro ano que me presenteí. E iso a pesar de ter que compatibilizar a preparación das probas cos labores do fogar —aos que contribuíamos as miñas irmás e {O} mais eu— e co meu traballo de institutriz das fillas do doutor Míguez, o primeiro que conseguín ao rematar a carreira. Fun superando os exames e cheguei á chamada “encerrona”, onde tiñamos que facer a exposición oral dun tema. O que me tocou sabíao moi ben e presenteino con tanta brillantez que os compañeiros que asistiron á miña defensa, aberta e pública, felicítáronme ao rematar.

A verdade é que aquel día marchei para a casa crendo que tiña a praza no peto. E por {M} iso a miña decepción foi tan grande cando vin que me suspenderan aquela derradeira proba. Confundida, pedín falar co tribunal. A xustificación que se me deu para aquela nota inmerecida non admitía réplica:

—Neniña, e ti que querías, se non traías recomendación ningunha? —espetoume o presidente.

Así, sen anestesia nin nada. Tan cheo de razón, tan seguro do seu argumento, que me deixou sen fala. E é que era o presidente do tribunal que non daba creto. Imaxino que pensaría que eu estaba tola por malgastar tanto esforzo no estudo sen buscar, como todo quisque, un enchufe que me asegurase o favor dos examinadores. Porque non había que ser ministro para recomendar un aspirante nunha oposición de maxisterio. Era coma hoxe na sanidade pública, que non tes que coñecer nin ao conselleiro nin

ao cirurxián xefe para que te colen na lista de agarda para unha operación. Vale un administrativo, un auxiliar de clínica... Iso si, como non teñas de man a ninguén, dáte por morto, porque á lista normal de espera teraslle que engadir, diante de ti, todos os que si coñecen, dende o marido da xefa de nefroloxía ata o curmán dun amigo do sobriño-neto da enfermeira de pediatría. Corrupción a todos os niveis, que moito falamos dos políticos, pero quen máis quen menos...

Algo melloramos dende os anos sesenta, de todas maneiras. Nas oposicións de maxisterio, como noutras ordes da vida, as cousas cambiaron coa chegada da democracia.

Beatriz García Turnes, *Esta noite hei de ir a verte* (2021).

4

O mestre agardaba desde había tempo que lle enviasen un microscopio os da Instrución Pública. Tanto nos falaba de como se agrandaban as cousas miúdas e invisíbeis por aquel aparello que os nenos chegabamos a velas de verdade, coma se as súas verbas entusiastas tivesen o efecto de poderosas lentes.

“A lingua da bolboreta é unha trompa enroscada como un resorte de reloxo. Se hai unha flor que a atrae, desenrólaa e métea no cáliz para zugar. Cando levades o dedo humedecido a un tarro de azucre, ¿a que sentides xa o doce na boca coma se a xema fose a punta da lingua? Pois así é a lingua da bolboreta”.

E entón todos tiñamos envexa das bolboretas. Que marabilla. Ir polo mundo voando, con eses traxes de festa, e parar en flores como tabernas con bocois cheos de xarope.

Eu quería moito a aquel mestre. Ao primeiro, os meus pais non podían crelo. Quero dicir que non podían entender como eu quería ao meu mestre. Cando era un picariño, a escola {O} era unha ameaza terríbel. Unha palabra que cimbraba no aire como unha vara de vimbio.

“¿Xa verás cando vaias á escola!”

Dous dos meus tíos, como moitos outros mozos, emigraran a América por non ir de quintos á guerra de Marrocos. Pois ben,

eu tamén soñaba con ir a América só por non ir á escola. De feito, había historias de nenos que fuxían ao monte para evitar aquel suplicio. Aparecían aos dous ou {M} tres días, atarecidos e sen fala, como desertores do Barranco do Lobo.

Eu ía para seis anos e chamábanme todos Pardal. Outros nenos da miña idade xa traballaban. Mais o meu pai era xastre e non tiña terras nin gando. Prefería verme lonxe que non enredando no pequeno taller de costura. Así pasaba gran parte do día a correr pola Alameda, e foi Cordeiro, o recolledor de lixo e follas secas, o que me puxo o alcume. “Pareces un pardal”.

Coido que nunca corrín tanto como aquel verán anterior ao ingreso na escola. Corría como un tolo e ás veces sobrepasaba o linde da Alameda e seguía lonxe, coa mirada posta na cima do monte Sinaí, coa ilusión de que algún día me saírían ás e podería chegar a Buenos Aires. Pero xamais sobrepasei aquela montaña máxica.

“¡Xa verán cando vaias á escola!”

O meu pai contaba como un tormento, como se lle arrincasen as amígdalas coa man, a maneira en que o mestre lles arrincaba a gheada da fala para que non dixesen aghua nin gható nin ghracias. “Todas as mañás tiñamos que dicir a frase *los pájaros de Guadalajara tienen la garganta llena de trigo*. ¡Moitos paus levamos por culpa da Ghuadalagara!” Se de verdade quería meterme medo, conseguíuno. A noite da véspera non durmín. Encollido na cama, escoitaba o reloxo de parede na sala coa anguria dun condenado. O día chegou cunha claridade de mandil de carnicero. Non mentiría se lle dixese aos meus pais que estaba enfermo.

O medo, como un rato, roíame os adentros.

Manuel Rivas, *A lingua das bolboretas* (2005).

5

Eu son Balbino. Un rapaz da aldea. Coma quen di, un ninguén. E ademais, pobre. Porque da aldea tamén é Manolito, e non hai quen lle tusa, a pesar do que lle aconteceu por causa miña.

No verán ando descalzo. O po quente dos camiños faime alancar. Magóanme as areas e nunca falta algunha brocha para espetárseme nos pés. Érgome con noite pecha, ás dúas ou tres da mañá, para ir co gando, restrebar ou xuntar monllos. Cando amañece xa me doe o lombo e as pernas. Pero o día comeza. Sede, sol, moxardos.

No inverno, frío. Ganas de estar arreo ó pé do lume. Muíños apeados. Faladurías de neves e lobos. Os brazos son coma espeteiras para encolgar farrapos. Murnas, fridas, dedos sen tentos. ¿Que saben disto os nenos da vila?

Eles ignoran o que eu penso mentres boto ó corpo un gurrucho de caldo con broa. Ou o que {O} sinto cando estou no monte pingando, aterecido, vendo por entre a chuvia un fantasma bretemoso en cada árbore.

A aldea é unha mestura de lama e fume, onde os cans ouvean e a xente morre «cando está de Deus», como di a madriña. Os rapaces somos tristes. Enredamos, corremos tras dos foguetes e ata rimos, pero somos tristes. Temos a pobreza e os trafegos da terra aniñados nos ollos.

Eu quixera andar {M} mundo. Ir por mares e terras que non coñezo. Nacín e creíame na aldea pero agora síntoa pequena, estreita. Coma se vivise nun cortizo. Teño pensamentos que non lle poden contar a ninguén. Algúns non me entenderían e outros chamaríanme tolo. Por iso escribo. E despois durmo coma unha pedra. Quedo desatafegado, libre, coma se me quitasen de enriba un bocoi. ¿Cousas miñas! E tamén de Smith, o capitán que estivo na guerra e cando voltou para a casa púxose a escribir todo o que lle acontecera. Así está nun libro que me trouxo o Landeiro.

¿Se eu fixese un libro! Nin falar. Ogallá que non me atopen o caderno. Daríame vergoña. E non é para menos. Porque nel baleiro todo o que sinto. Moi pouca xente o fai. Todos abren o peteiro para dúas cousas: para dicir a verdade ou para arredarse dela [...]

Eu non sei se esvarío. Vexo o mundo darredor de min e adoezo por entendela. Vexo sombras e luces, nubeiros que viaxan, lume, árbores. ¿Que é todo isto? Ninguén me di, poño por caso, para que serven as estrelas, nin onde morren os paxaros. Sei de certo que moitísimos anos antes de nacer eu xa había sol e penedos e fuxía a auga polo río. E estou seguro de que todo seguirá igual despois de que eu morra. Virá máis xente, e máis, tripando uns

nos outros, esquecéndose adrede dos que morreron, coma se non houbesen vivido.

Escribir no caderno —¡quen o diría!— é coma baldeirar o corazón. Parece un milagre. Pois á fin de contas non pasa de ser unha conversa comigo mesmo. Pero para min é milagre todo. Dende as pingueiras da chuvia ata o canto do grilo.

Aínda que se me ocorrese facer un libro, como fixo Smith, de pouco valería o que contase. Smith estivo na guerra, e eu son a penas «o neno», como me chaman na casa. Son Balbino. Un rapaz da aldea. Un ninguén.

Xosé Neira Vilas, *Memorias dun neno labrego* (1961).

Para os textos de divulgación, optouse por dous escritos extraídos do libro *Tres minutos no aire* de Miguel Anxo Murado (2019), que recompila as súas colaboracións no programa radiofónico *Diario Cultural*, emitido pola Radio Galega; os outros tres foron recollidos en páxinas de Internet, un en *Orgullo Galego*⁵ e os dous restantes na publicación *GCiencia. Xornalismo + divulgación*.⁶ Para conseguir que estes tres últimos se axustasen ás condicións da investigación, foi necesario realizarlles pequenas adaptacións.

1

Fálase moito estes días do feísmo arquitectónico en Galicia. Efectivamente, abonda con dar un paseo polas estradas do país para contemplar, florecendo por todas partes, eses estilo construtivo baseado no ladrillo visto: a torre de cinco pisos que se alza solitaria no medio dunha leira de patacas coroada por un guindastre; a galería de PVC pegada á casa reitoral do século dezasete; o baixo comercial baleiro e sen paredes... Véñense á cabeza, en concreto, esa especie de sinfonía inacabada de cemento que xa leva case medio século no centro da vila de Carballo. Leva aí tanto tempo

---

5 <https://orgullogalego.gal/a-chorar-a-cangas/>

6 <https://www.gciencia.com/>

que case se pode dicir que é o seu monumento máis recoñecible. A este paso, máis que coa ruína, ameaza con converterse nun edificio histórico protexido.

Galicia, en definitiva, é un país que non se sabe se está nas mans do negocio da construción ou da destrución, a medio edificar ou a medio derrubar. Por iso hai que alegrarse de que por fin se fale de tomar medidas, como se comentaba estes {O} días en medios oficiais. Mais o certo é que, a estas alturas, son tantos os exemplos desta estética que, máis que de irregularidades, quizais habería que empezar a falar de estilo autóctono.

Poderíase argumentar que Galicia fixo co feísmo o que no seu momento fixo co Románico: adaptalo á sensibilidade local e aos materiais dispoñibles, converténdoo en algo seu, en algo único. Feísmo hai en moitos sitios, pero nada que se pareza ao feísmo arquitectónico galego. Se Galicia elixiu no {M} seu momento o Románico foi porque era un estilo humilde e sinxelo, fácil; e co feísmo pasa algo semellante. Está imbuído, en certo modo, daquel espírito naïf que impregna as grandes obras de arte, galegas ou non. Non vou comparar o románico compostelán da igrexa de Santa María de Cambre con ese alpendre restaurado con uralita que se ergue a pouca distancia, aló na estrada do Temple, pero o certo é que ambas as creacións naceron da mesma sensibilidade popular e foron, seguramente, as mans de distintas xeracións, pero das mesmas familias, as que construíron a unha e a outra.

Está ben, digo, tomar medidas e acabar co feísmo arquitectónico en Galicia. Pero tamén penso que, cando remate esta guerra xusta que se anuncia contra a uralita, o ladrillo visto e o hórreo de cemento, haberá que preservar algúns exemplos para mostrárllelos ás xeracións futuras. Igual que os romanos deixaron pontes de pedra para a posteridade, deixemos nós algún solitario pilote de cemento armado, algún chalé rosa en primeira liña de praia e algún conxunto histórico-artísticos de postes da luz e lavadoras oxidadas, como ruínas de algo que, aínda que non nos guste, é noso e forma parte de nós e somos nós, tamén.

Miguel Anxo Murado, *Tres minutos no aire* (2019).

2

Hai unha expresión popular moi estendida na nosa xeografía e, en concreto, no sur do país. Esta é *a chorar a Cangas*. Adoitamos empregala para recriminar o noso interlocutor por *choromicas* ou por lamentarse por un suceso inesperado ou non. Mais, por que o mandamos a chorar a Cangas?

Durante moitos anos e ata finais do século pasado, no noso país existiu unha profesión de nome *carpideiras*, *choronas*, *choradeiras* ou *plañadeiras* que consistía en chorar nun enterro por cartos ou comida. Segundo a historia e a tradición oral, na vila de Cangas do Morrazo existían unhas carpideiras de renome, das máis afamadas da Galiza, que eran contratadas case sempre por persoas de alto poder adquisitivo para demostrar que a persoa finada era moi querida e recoñecida.

En moitas ocasións, as carpideiras non coñecían o finado, mais a súa profesionalidade era tal que mesmo chegaban a desvanecer ou a arrincar pelos da cabeza {O} para mostrar a dor provocada pola morte. Noutras ocasións, estudaban a vida do finado para facer gala do seu coñecemento diante dos presentes.

Aínda que a fama a tiñan as choradeiras de Cangas do Morrazo, esta profesión estaba estendida por toda a xeografía galega. No século catorce, a Igrexa tentou erradicar o uso destas mulleres nos enterros, conservándose escritos dos bispos nos que lles entregaban todo o poder aos curas das distintas parroquias para que prohibiran ou entorpeceran a súa presenza.

Estas profesionais do choro adoitaban recibir alimentos polos seus servizos xa que a fame e {M} as penurias eran constantes. De feito, aínda que no século vinte a súa presenza era case testemuñal, algunhas persoas que lembran a súa existencia contan como, nos anos posteriores ao golpe de estado franquista e coincidindo cos anos da fame, había mulleres que se dedicaban a isto co obxectivo de poder alimentar as súas crianzas.

Na actualidade, as carpideiras xa non existen, mais queda a tradición oral, encargada de lembrar a súa existencia e, sobre todo, de seguir enriquecendo unha lingua que, ao contrario desta profesión, se resiste a pasar ás follas da historia.

Adaptado de <https://orgullogalego.gal/a-chorar-a-cangas/> (2020)

3

Onte no café, un rapaz estaba lendo en alto un xornal a un grupo de amigos, e unha rapaza que estudaba na mesa dun lado mandouno calar. O rapaz, educadamente, calou. Eu tamén estaba escribindo na mesa do outro lado, pero a min non me incomodaba. Estou afeito, e non me custa concentrarme con ruído, sempre e cando sexa ruído e non música. A música, se é boa, distraeme; o ruído, non.

Aprecio o silencio, pero non o considero absolutamente necesario. De feito, gústame o barullo, xustamente porque permite logo gozar máis do silencio. En todo caso, penso que o silencio está sobervalorado. Hai moita xente na cidade, por exemplo, que bota de menos o que eles chaman o silencio do campo, cando o campo, para quen realmente o coñece e sabe observalo, non é silencioso. Só é silencioso, precisamente, para un urbanita, que non detecta a maior parte dos sons, dos chíos dos paxaros e do renxer das follas. O campo é un lugar que non para de falar, outra cousa é que {O} fale baixiño.

O compositor contemporáneo John Cage, que é famoso por unha obra súa titulada “4’33” que consiste nun silencio de catro minutos e trinta e tres segundos, recoñecía que a experiencia do silencio non é posible para a maioría das persoas. Sempre escoita un algo. Quizais por iso nunca me sentín a gusto nas bibliotecas, eses grandes almacéns de silencio. Frecuentaba de neno a Provincial de Lugo, onde ía ler os contos de {M} Astérix e de Tintín e a revista *Trinca*. Non había forma de concentrarse naquel silencio mesto e litúrxico no que se escoitaban seguido tusidos, vixiados sempre pola mirada severa da bibliotecaria. Era a atmosfera dun hospital antituberculoso e unha misa. Igual que me pasaba na misa, eu estaba sempre a piques de estoupar nunha gargallada, precisamente porque non se podía.

De feito, isto de ler en silencio é un invento relixioso. O costume, polo que sei, naceu nos mosteiros, e bastante tardiamente. Santo Agostiño abraiábase de que santo Ambrosio de Milán lese para si, porque ninguén o facía entón. Máis ca iso: mesmo lle parecía sospeitoso, porque, se un non lía en alto, era que algo malo debía andar a ler. E ata non hai moito tempo, cando o analfabetismo era aínda a norma e non a excepción, o habitual era que algún

estudiante estivese no café, lendo en alto o xornal para a xente, como facía aquel rapaz ao que a rapaza rifou onte.

O rapaz, xa dixen, deixou de ler en alto, e a rapaza volveuse concentrar nos seus apuntamentos de clase. Fun eu o que perdín a concentración. Só que eu non lle podía reclamar a ninguén, porque o que ten o silencio é que non pertence a ninguén e a ninguén se lle pode pedir contas por el.

Miguel Anxo Murado, *Tres minutos no aire* (2019).

4

A hemeroteca amosa un fenómeno que se vincula normalmente a imaxes de virxes e cristos: estes empezan a chorar sangue, como antesala dalgún posible milagre ou acontecemento excepcional. Moitas veces, alén da explicación milagreira, adoita haber estratexias de márketing e outro tipo de intereses, pero teñen a súa base real nunha patoloxía que ás veces xorde. Chámase hemolacria e refírese a unha condición clínica coñecida desde hai moito polos profesionais oftalmolóxicos, debida a diversas causas, como traumatismos, tumores, doenzas vasculares ou episodios de inflamación (conxuntivite). O asunto volveu á actualidade nos últimos días despois de que o *British Medical Journal Reports* publicara un novo caso rexistrado na India, onde unha nena de 11 anos acudiu coa súa nai a un centro médico despois dunha semana con lágrimas tinguidas de sangue.

Tal e como se lembra no artigo publicado recentemente, os primeiros casos de hemolacria describiunos Aecio {O} de Amida, un erudito bizantino que viviu entre os séculos V e VI. Pero ata o de agora, a ciencia non atopou aínda unha explicación clara ao respecto. No caso recente da nena da India, os médicos analizaron diversos factores para encontrar posibles explicacións, pero non atoparon antecedentes de traumatismos ou enfermidades, nin danos nas glándulas lacrimais. Nalgunhas ocasións, apuntouse a posibles cambios hormonais, como os vinculados á menstruación, para explicar estes fenómenos. Pero {M} o certo é que a hemolacria aparece tamén noutros rangos de idade e sexo, como é o caso

dun home italiano cuxo caso foi descrito en 2018 no *New England Journal of Medicine*, no que se atopou un hemangioma (tumor benigno) como causa do sangue que deitaba polos ollos.

Tamén hai dous anos, en Cuba, describiuse outro caso dunha moza de 16 anos que manifestaba hemolacria e hemorragias nasais que era “o primeiro caso pediátrico” reportado no país. Aínda que non se atopou a causa certa, apuntouse ao feito de que a moza padecía sida desde os 13 anos.

Entre outros factores, tamén se expuxo a posibilidade de que a hemofilia ou a síndrome de Osler-Weber-Rendu, que provoca unha alteración dos vasos sanguíneos, estean detrás dunha condición que deu moito que falar ao longo da historia e que, como tantas outras, só atopaba a súa explicación no mundo divino.

“Chorar sangue” (2020), adaptado de <https://www.gciencia.com/tolociencia/chorar-sangue-hemolacria/>

5

Desde Castro Caldelas (Ourense), onde naceu en mil catrocentos setenta e cinco, o doutor xudeu Antonio López de Guadalupe chegou ao máis alto da sociedade europea, converténdose nun afamado cirurxián que atendeu o papa Adriano VI e cuxos servizos lle permitiron acceder á nobreza e librarse da ameaza da Inquisición.

A familia de López de Guadalupe tiña [...] unha longa tradición dedicada á medicina. Non en balde, Antonio foi enviado a estudar xunto ao seu irmán Paulo á Universidade de Salamanca, tras o que se instalou a exercer a súa profesión en Ourense, con tanto éxito que a súa sona chegou a oídos dos Reis Católicos, que, segundo o investigador Felipe Aira Pardo, o mandan chamar, xunto ao seu irmán Paulo, “para que se instalen na corte real, ao servizo directo dos membros da monarquía española”.

Á morte de Fernando de Aragón, o seu neto Carlos chega ao trono e decontado incorpora como cirurxián a López de Guadalupe pola súa boa fama. Con esta decisión, leva o {O} médico galego consigo en todas as súas viaxes, de xeito que

percorre Italia, Países Baixos ou Alemaña, sempre no círculo máis estreito de Carlos de Gante.

Máis tarde, o propio papa Adriano VI reclama os seus servizos, tras pedirlllo como favor persoal ao propio Carlos V. Este pontífice era Adriano de Utrecht, que fora preceptor persoal do propio emperador durante a súa infancia e primeira mocidade. Alcumado o ‘pontífice bárbaro’, quería reformar a Igrexa {M} e volver ás esencias do pensamento cristián, incluso abandonando a luxosa sede do Vaticano. Foi tamén o último papa non italiano ata a elección de Xoán Paulo II. E o único da era moderna que conservou o seu nome de pía xunto ao seu coetáneo Marcelo II. Con este revolucionario Adriano VI tivo que traballar como médico o galego López de Guadalupe, nunha época na que o envelenamento tiña a consideración de práctica política bastante común. Non hai constancia de que así sucedese con este pontífice, aínda que López de Guadalupe atendeuno ata a súa morte [...]

Tras este servizo, Carlos V recupérao para a súa corte e premia os servizos dos irmáns Paulo e Antonio declarándoos nobres, exentos de toda mácula e de sambenito, autorizados a usar escudo de armas e a alternar entre o máis escollido dos cabaleiros. O emperador elixe o mesmo día da súa coroación en Boloña, o vinte e catro de febreiro de mil cincocentos trinta, para facer a súa declaración, unha proba máis do respecto e apego que tiña por estes galegos de sangue hebreo.

Este era un momento moi complicado para os chamados ‘conversos’ ou ‘cristiáns novos’. Calquera pasado relacionado co xudaísmo era escrutado pola Inquisición, que perseguía especialmente calquera conversión en falso. Os veciños estaban sempre dispostos a denunciar a quen descansaba en sábado ou non comían touciño de porco aínda que boa parte da cultura e da ciencia descansaba na comunidade hebrea, que xa fora a máis importante en materia de medicina tamén durante o califato Omeya de Córdoba. Así que a mercé concedida por Carlos V deu unha nova vida á familia dos Guadalupe [...]

De regreso a Ourense, os irmáns Antonio e Paulo López de Guadalupe viviron na cidade das Burgas ata a súa morte, cuxa data se descoñece. A familia Guadalupe continuou a ser unha influente dinastía, que emparentou cos Nóvoa, Puga ou Araújo.

Eduardo Rolland, “López de Guadalupe, un médico galego de reis e papas no século xv” (2021), adaptado de <https://www.gciencia.com/historias-gc/lopez-de-guadalupe-un-medico-galego-de-reis-e-papas-no-seculo-xv/>

A dificultade de lectura inicialmente suposta para os textos elixidos aparece reflectida na secuenciación dos escritos presentados de menor a maior complexidade. Os textos entregáronse a cada persoa participante no estudo nesta mesma orde e no momento de realizar a lectura, sen posibilidade de ensaio previo.

1.2. *As lecturas*

As lecturas realizáronse nun espazo de comodidade —na casa das persoas lectoras ou na da autora do artigo— e de intimidade, sen que estivesen presentes máis que a lectora e a autora. Para evitar calquera outra distorsión, o acto non se gravou. As únicas instrucións que se lles comunicaron ás participantes foron que debían ler ó seu ritmo e entendendo o texto.

Á persoa lectora ofrecíasele o texto e controlábase o punto ó que chegaba unha vez contabilizado o minuto. No caso da lectura silenciosa, ese punto debía ser sinalado por ela como a última palabra lida; na lectura oral, a propia escoita permitía acceder á última verba pronunciada.

Realizouse en primeiro lugar a lectura mental de tódolos textos, que se produciu en condicións de primeiro contacto, isto é, quen se sometía á proba non coñecía o texto que debía ler. Na lectura en voz alta, o texto xa era coñecido posto que se lera mentalmente con anterioridade. Tanto nun caso coma no outro, unha vez que se comezaba a ler non se facían interrupcións, e calquera necesidade de volver atrás para entender mellor ou para entoar debidamente foi considerada como propia do proceso lector.

No acto de lectura, fóra das dúbidas e nervios que xurdiron porque as persoas interpretaban que estaban ante unha proba de capacitación, non apareceron problemas máis alá das mostras de inseguridade entre os lectores máis maiores por ler no seu idioma de expresión oral, que non era o que acostumaban ver por escrito.

1.3. Informantes

Para a escolla das persoas lectoras, desbotouse de inicio o grupo humano que estaba en período de formación académica obrigatoria por tratarse de segmentos de idade sobre os que hai máis estudos realizados. Isto supuxo que se traballase sobre idades superiores ós 20 anos.

Conseguir unha mostra dunha persoa de cada unha das idades situadas entre os 20 e os 80 anos semellaba unha angueira en exceso ambiciosa para unha primeira aproximación ó tema. Por iso, optouse por agrupar as idades por décadas (20-29, 30-39, 40-49, 50-59, 60-69, 70-79) e seleccionar cadanseus cinco representantes. A propia dinámica das escollas e algún erro nas citacións fixeron que nunha das décadas, a dos 50-59, se entrevistase unha persoa máis das cinco inicialmente previstas.

Nos diferentes estudos examinados, non se analizan os resultados tendo en conta a variable do sexo dos participantes polo que se pode deducir que os datos obtidos non teñen relevancia. Coa finalidade de constatar se isto é así ou non, buscouse a paridade entre os dous sexos e fixéronse 31 entrevistas, a 15 homes e 16 mulleres.

A formación académica, aínda que só fose pola práctica lectora que tiveron que poñer en marcha as persoas dos diferentes niveis, levounos a escoller en cada década persoas con formación superior⁷ e persoas con formación media-básica.⁸ Neste caso non se buscou a paridade, senón que, para aproximarnos o máis posible ás características da sociedade galega, se buscou unha relación 1 a 2: unha persoa con formación superior por dúas de formación non universitaria. Finalmente, do total de persoas entrevistadas, 15 teñen formación superior e 16, formación media-básica.

Ademais da variable da formación, incluíuse tamén a da titulación académica, aínda que esta non fose prioritaria non momento de escoller os participantes. O resultado foi que, das 31 persoas

---

7 Enténdese que a formación superior é a recibida polas persoas que cursaron o bacharelato ou estudos superiores.

8 Dentro da etiqueta “formación media-básica” agrúpanse as persoas que cursaron os estudos obrigatorios ou básicos —ESO ou EXB— ou a formación profesional / módulo formativo de calquera nivel.

entrevistadas, nove teñen unha titulación básica;⁹ seis, un título de formación profesional ou especializada; seis, a acreditación de teren rematado o bacharelato; e dez posúen un título universitario.

A listaxe das persoas entrevistadas, ordenadas alfabeticamente pola abreviatura dos seus apelidos e nomes, é a seguinte:

- BLF. Home. 75 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- BMM. Home. 42 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- BTM. Home. 32 anos. Formación superior. Titulación media.
- CBG. Home. 47 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- CBM. Muller. 63 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- CME. Muller. 75 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- DTM. Home. 32 anos. Formación superior. Titulación media.
- FAB. Home. 46 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- FMJ. Home. 53 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- FRF. Home. 69 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- GGM. Muller. 53 anos. Formación superior. Titulación media.
- HFA. Home. 24 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- LCM. Muller. 39 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- LGC. Muller. 60 anos. Formación superior. Titulación universitaria.

---

9 Obtida despois de rematar a Educación Xeral Básica (EXB) ou a Educación Secundaria Obrigatoria (ESO).

- LPM. Home. 53 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- LPO. Muller. 73 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- LPX. Muller. 38 anos. Formación media-básica. Titulación universitaria.
- LSXM. Home. 71 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- MBJ. Home. 65 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- MFT. Muller. 75 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- MGM. Home. 55 anos. Formación superior. Titulación media.
- NLMJ. Muller. 58 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- PBM. Muller. 49 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- RCC. Muller. 67 anos. Formación superior. Titulación media.
- RSE. Muller. 47 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- SGB. Muller. 36 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- SGL. Muller. 21 anos. Formación superior. Titulación universitaria.
- SGS. Home. 23 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- SLM. Home. 24 anos. Formación media-básica. Titulación especializada.
- TVR. Muller. 58 anos. Formación media-básica. Titulación básica.
- VBN. Muller. 22 anos. Formación superior. Titulación media.

Tódalas persoas entrevistadas len, pero as razóns de facelo son moi diferentes: por necesidade laboral, por actividades de lecer

regulado, por necesidades formativas, por afección á lectura... Non se considerou pertinente, pois, a variable lector/non lector, aínda que, á hora de analizar algúns datos, si se tomou en consideración a práctica da lectura de lecer como un elemento que podería servir para xustificalos.

O diálogo coas persoas participantes no estudo, a observación directa do acto de lectura e os datos obtidos obrigáronnos a retirar da análise a información de tres persoas. A primeira delas, pertencente á década dos 20-29, fixo unha lectura silenciosa moito máis lenta cá que realizou en voz alta, circunstancia que fai pensar na existencia dalgún déficit de atención na lectura silenciosa que debería ser tratado de xeito específico. As outras dúas persoas, un home na década dos 60-69 e unha muller na dos 70-79, fixeron unha lectura mental articulada ou con vocalización, isto é, pronunciando as palabras. No caso do home, que entrou no mundo laboral nun emprego de carácter manual con once anos, a escolarización foi moi deficiente e a súa habilidade lectora non foi ben desenvolvida. No caso da muller, hai sospeitas de que puido sufrir un accidente cerebral leve xa que ela mesma non se recoñecía nese seu xeito de ler e lembraba constantemente a súa capacidade anterior. Considerouse que os datos conseguidos destas persoas podían condicionar artificialmente a media de xeito importante e optouse por eliminálos da análise.

En conclusión, o número de persoas das que se utilizarán os datos para a realización do estudo é de 28. Delas, trece son homes e quince, mulleres; doce informantes posúen unha formación superior e dezaseis, unha formación media-básica; seis dispoñen dunha titulación básica; seis posúen unha titulación especializada de formación profesional e seis obtiveron unha titulación media despois de remataren o bacharelato; os dez restantes posúen unha titulación universitaria. Por rangos de idade, a década dos 20-29 anos, a dos 60-69 e a dos 70-79 están representadas por cadanseus catro informantes; a dos 30-39 e 40-49, por cinco e a dos 50-59, por seis persoas.

2. Resultados

2.1. Lectura mental ou silenciosa

A media global da lectura mental ou silenciosa das persoas adultas estudadas é de 243¹⁰ palabras por minuto, unha cifra que sitúa os lectores galegos por debaixo da velocidade de lectura conseguida para o italiano, o español, o chinés, o alemán e o neerlandés; e por riba da atribuída ó inglés, ó coreano, ó hebreo, ó sueco, ó francés, ó finés e ó árabe, segundo se pode comprobar na táboa 2 elaborada a partir dos datos incluídos en Brysbaert (2019, p. 20).

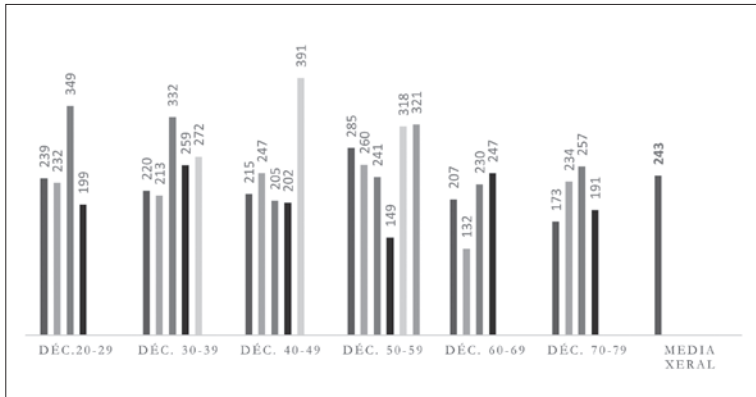
Táboa 2. Velocidade media de lectura silenciosa en distintas linguas

Lingua	Palabras por minuto
Italiano	285
Español	278
Chinés	260
Alemán	260
Neerlandés	245
Galego	243
Inglés	236
Coreano	226
Hebreo	224
Sueco	218
Francés	214
Finés	195
Árabe	181

Fonte: elaboración propia a partir dos datos de Brysbaert (2019, p. 20)

10 Aínda que nas operacións matemáticas realizadas para conseguir atopar as medias se obtivo un número decimal, optouse por presentar sempre un número enteiro, redondeando a media no número superior cando aparecía un decimal porque se considerou que resultaría moi estraño ofrecer un número de palabras cortadas.

Gráfica 1. Velocidade media de lectura silenciosa por idade agrupada por décadas

Fonte: elaboración propia

Segundo se pode comprobar na gráfica 1, a lectura media máis veloz, 391 palabras por minuto, correspondeu a un universitario da década dos 40-49.¹¹ A menor media, 132 ppm, foi obtida na lectura dunha muller da década dos 60-69¹² con formación básica. Xa que logo, o rango medio de velocidade de lectura en textos de calquera tipo sitúase entre as 132 e as 391 palabras por minuto.

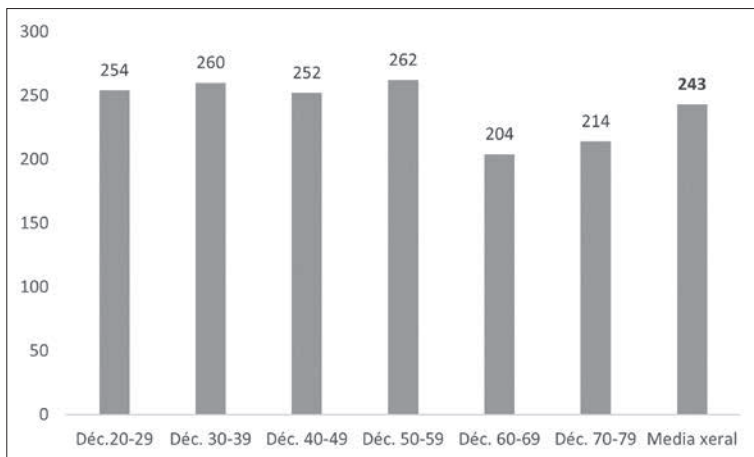
Tal e como se pode observar na gráfica 2, a década de idade que máis palabras por minuto leu foi a de 50 a 59 anos, con 262 ppm; seguida da de 30 a 39 anos, con 260 ppm. As lecturas máis lentas corresponden ás persoas situadas entre os 60 e os 69 anos, que leron de media 204 palabras por minuto; e as de 70 a 79 anos, 214 ppm.¹³

Ripoll, Tapia e Aguado (2020) realizaron unha metaanálise dos diferentes traballos que analizan a velocidade lectora do alumnado hispanofalante. A súa proposta de velocidade media na lectura

11 Esta persoa leu tres textos por riba das 400 palabras por minuto —456 ppm, 412 ppm e 410 ppm—, cifra á que se achegou tamén un lector da década dos 20-29 nunha soa das súas lecturas.

12 No texto lido máis lentamente por esta informante obtívo-se unha comprensión de 101 ppm e, no máis rápido, 178 ppm.

13 Segundo Brysbaert (2019, p. 16), a diminución da velocidade media de lectura nas idades máis avanzadas é unha constante en tódalas linguas.

Gráfica 2. Velocidade media de lectura silenciosa por idade agrupada por décadas

Fonte: elaboración propia

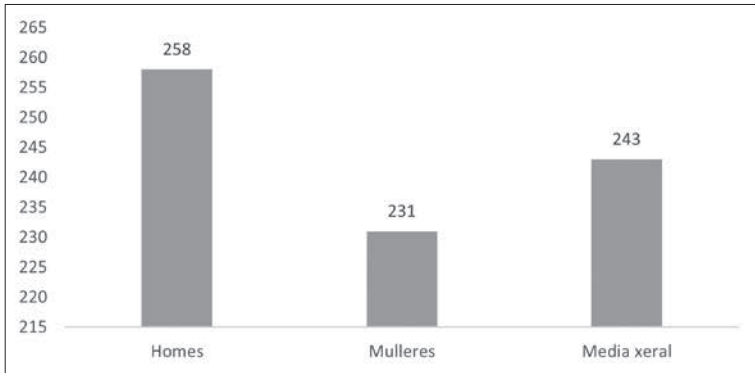
silenciosa para alumnado de primeiro de bacharelato, o curso que máis se aproxima en idade (16-17 anos) á primeira década considerada neste estudo, é de 186,31 palabras por minuto e un rango de confianza situado entre as 139 e as 234 palabras.¹⁴

A media galega para a lectura silenciosa na década dos 20-29, 254 ppm, resulta bastante máis alta cá sinalada para o alumnado hispanofalante, mais cómpre tomar en consideración que os datos do noso estudo foron proporcionados por persoas con estudos superiores a primeiro de bacharelato, excepción feita dun informante, SLM, que, despois de cursar a ESO, pasou a unha formación especializada. Este informante si ten unha media de lectura, 194 ppm, que se encadra dentro do rango sinalado por Ripoll, Tapia e Aguado.¹⁵

14 O rango que se inclúe na proposta “no se debe confundir con un rango de velocidade normal, sino que informa de que existe una alta probabilidade de que un nuevo estudio, que cumpla los criterios de inclusión que se establecieron en el metaanálisis, ofrezca un resultado de velocidades que se encuentre dentro de ese rango” (Ripoll, Tapia e Aguado 2020, p. 164).

15 A media de lectura en voz alta proposta por Ripoll, Tapia e Aguado (2020, p. 164) é de 161,35, cifra novamente inferior á obtida para o galego que, tal e como se pode compro-

Gráfica 3. Velocidade media de lectura silenciosa por sexo

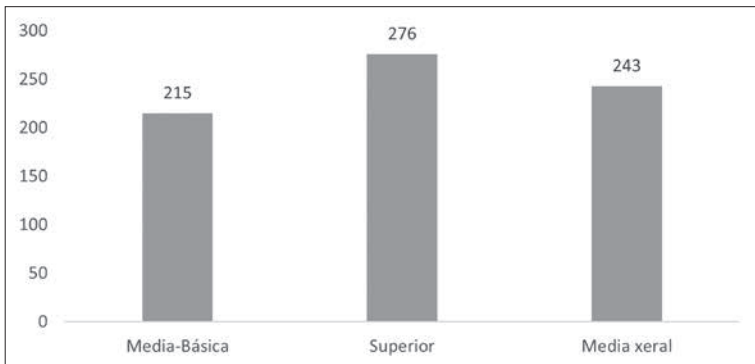

Fonte: elaboración propia

Tomando en consideración a variable do sexo (gráfica 3), obtense que a velocidade de lectura é 27 palabras maior nos homes —que leron unha media de 258 palabras por minuto—, ca nas mulleres —que leron nese mesmo tempo unha media de 231 palabras.

Atendendo á formación académica (gráfica 4), a velocidade de lectura das persoas con estudos superiores sitúase entre as 208 ppm lidas por unha muller de 60 anos e as 391 ppm identificadas

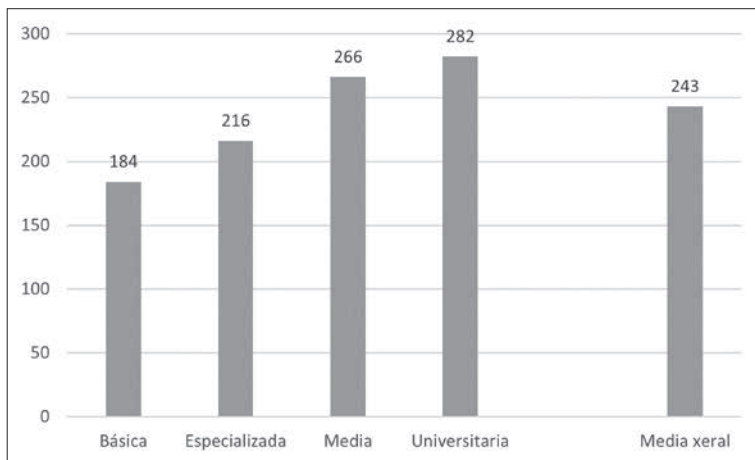
Gráfica 4. Velocidade media de lectura silenciosa segundo a formación académica

Fonte: elaboración propia

---

bar máis adiante na gráfica 9, é de 180 ppm. Porén, a media galega si se inclúe neste caso dentro do rango de confianza sinalado polos investigadores, 137-186 ppm.

Gráfica 5. Velocidade media de lectura silenciosa segundo a titulación académica

Fonte: elaboración propia

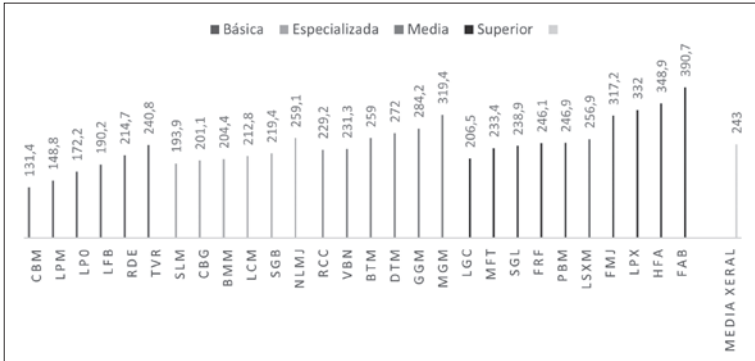
por un home de 46 anos. A media de palabras lidas por persoas en condicións de accederen á universidade é de 276 palabras por minuto.

O rango de lectura das persoas con formación media-básica sitúase entre as 132 verbas lidas por unha muller de 63 anos e as 260 recoñecidas por NLMJ, de 58 anos. A media obtida foi de 215 palabras por minuto.

De se considerar a titulación académica conseguida (gráfica 5), observarase que o número de palabras lidas por minuto ascende conforme o fai a titulación posuída, pois pásase das 184 ppm recoñecidas polas persoas co ensino básico completado ata os 282 termos que identifican as persoas cun título universitario,¹⁶ e entremedias sitúanse as que identifican as persoas cunha formación especializada, 216 ppm, e as que obtiveron o título de bacharelato, 266 ppm.

16 Nun estudo realizado no ano 1998 con alumnado de psicoloxía da Universidade Nacional de México, obtívose unha media de 236,83 ppm (Mercado *et alia* 1998, p. 3) cun texto de divulgación de “dificultad relativamente baja y carente de temas o terminología técnica que pueda favorecer a una u otra área académica” (1998, p. 2). Esta cifra é claramente inferior á conseguida neste estudo para o galego.

Gráfica 6. Velocidade media de lectura segundo a titulación académica

Fonte: elaboración propia

Da observación das medias individualizadas de cada unha das persoas lectoras (gráfica 6), dedúcese que:

- As lecturas inferiores a 200 palabras por minuto foron realizadas por persoas coa titulación básica, excepción feita dun participante que tiña unha titulación especializada.
- As lecturas superiores a 300 palabras por minuto foron obtidas das persoas que tiñan unha titulación universitaria, agás no caso dun home con titulación media, pero que realizou dous cursos universitarios.
- As velocidades de lectura máis altas para cada nivel de estudos foron conseguidas por persoas que declararon que practicaban a lectura por lecer moi a miúdo.
- A maior diferenza (185 termos) entre a lectura máis lenta (207 ppm) e a máis veloz (391 ppm) dáse na categoría universitaria. Dado que tódalas persoas desta categoría se declararon lectoras, sexa de textos técnicos ou divulgativos sexa de textos literarios, se cadra a causa desa diferenza hai que buscala na intencionalidade coa que se iniciou a lectura, máis acorde cunha lectura reflexiva para comprender e extraer

conclusións, a máis lenta;¹⁷ e cunha lectura recreativa, para entreterse comprendendo, as máis rápidas.

Nun estudo realizado por Martí Ferriol (2012) sobre as palabras por minuto que se inclúen no subtítulado de tres filmes en alemán e en castelán obtívose unha cifra de 128 palabras por minuto para o alemán e de 136 ppm para o castelán (2012, p. 58). Se no subtítulado en galego se manteñen as cifras do castelán, o grupo de persoas de idade máis avanzada, aquelas que teñen unha formación básica e unha práctica lectora deficiente, vería moi dificultado o seguimento dos subtítulos.

Esas mesmas dificultades produciríanse coa práctica da regra dos seis segundos, que indica que dúas liñas de subtítulos cunha media de 14 palabras deben manterse 6 segundos na pantalla (Díaz Cintas 2003, p. 153), xa que implica partir dunha velocidade media de lectura de 140 palabras por minuto. Aínda que só unha das persoas estudadas presenta unha media inferior a 140 ppm, cómpre lembrar que da mostra inicialmente realizada se desbotaron tres persoas por sospeitas de deficiencias médicas e de mala aprendizaxe da lectura que fixeron unha media lectora inferior ás 125 ppm.

Verbo do tipo de textos, foron os de creación literaria os que se leron con maior rapidez, cunha media de 246 palabras por minuto. Nos textos de divulgación, a media foi de 241 palabras por minuto. Estas cifras tan próximas entre os dous tipos de textos —só cinco palabras de diferenza— contrastan coas ofrecidas por Brysbaert (2019) para o inglés, idioma no que se detectou que a velocidade media de lectura dos textos de ficción é 22 palabras máis rápida cá dos textos de non ficción.

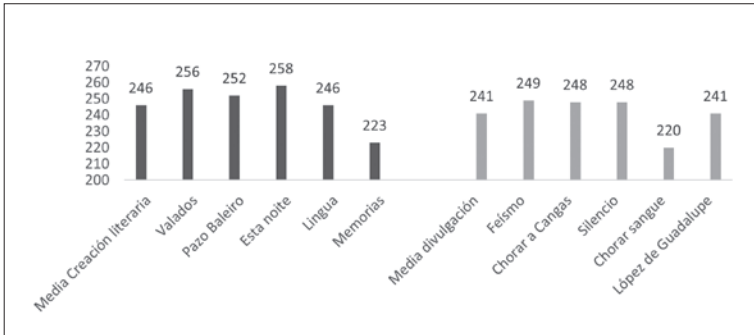
O abano de palabras lidas sitúase na ficción entre as 139 ppm e as 396 ppm e, na non ficción, entre as 125 ppm e as 385 ppm.

Segundo se observa na gráfica 7, o fragmento literario do que menos palabras se leron de media, 223 palabras por minuto, foi o extraído de *Memorias dun neno labrego*, que resultou o máis dificultoso

---

17 O perfil profesional da persoa que realizou esta lectura é o dunha xornalista afeita a ler e interpretar as notas de prensa.

Gráfica 7. Velocidade media de lectura. Textos literarios e textos divulgativos

Fonte: elaboración propia

para 24 dos 28 informantes.¹⁸ Dúas das informantes atoparon as maiores dificultades no anaco da *Lingua das bolboretas* e os outros dous, no extracto de *Valados*, texto que é, entre o conxunto dos lidos, o segundo que menores dificultades presentou.

O texto de ficción do que máis palabras leron os participantes na investigación, 258 ppm, foi escollido do libro *Esta noite hei*, de Beatriz García Turnes, que, no deseño inicial, era considerado en terceiro lugar no rango de menor a maior dificultade. O rango de palabras lidas del sitúase entre as 456 e as 135.

No ámbito da divulgación, o texto do que se leron máis palabras —249 ppm— foi o titulado “Feísmo arquitectónico”, seguido de “O silencio do campo” e “A chorar a Cangas”, ambos con 248 termos identificados. O escrito titulado “Chorar sangue” resultou o máis difícil de ler, xa que del só se conseguiron identificar 220 palabras de media. O rango de palabras lidas neste tipo de textos sitúase entre as 412 verbas por minuto que se conseguiron no escrito sobre López de Guadalupe e as 118 obtidas en “Chorar sangue”.

18 O rango de palabras lidas para este texto vai das 101 na lectura máis lenta ás 367 na máis veloz.

2.2. Lectura oral ou en voz alta

A media da lectura oral sitúase nun rango que vai das 103 ppm na lectura máis lenta ás 208 ppm na máis rápida. A media global das 28 persoas adultas estudadas foi de 167 palabras por minuto, unha cifra que sitúa os lectores galegos por debaixo da velocidade de lectura conseguida para o español, o inglés, o italiano, o francés, o neerlandés e o alemán, e por riba da atribuída ó sueco, ó finés, ó chinés, ó hebreo, ó árabe e ó coreano, segundo se pode comprobar na táboa 3 elaborada a partir dos datos incluídos en Brysbaert (2019, p. 20).

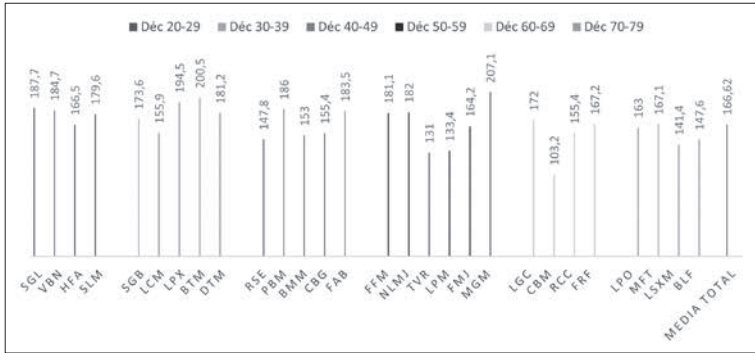
Táboa 3. Velocidade media de lectura en voz alta en distintas linguas

Lingua	Palabras por minuto
Español	191
Inglés	190
Italiano	182
Francés	180
Neerlandés	171
Alemán	169
Galego	167
Sueco	163
Finés	162
Chinés	152
Hebreo	147
Árabe	142
Coreano	133

Fonte: elaboración propia a partir dos datos de Brysbaert (2019, p. 20)

Segundo se pode comprobar na gráfica 8, a media máis alta de palabras lidas, 208 ppm, corresponde a un home de 55 anos con titulación media e estudos universitarios, seguido doutro home, 201 ppm, de 32 anos, tamén con titulación media pero sen estudos universitarios. A muller que máis palabras leu por minuto (195 ppm)

Gráfica 8. Velocidade de lectura oral segundo a idade dos informantes agrupada por décadas

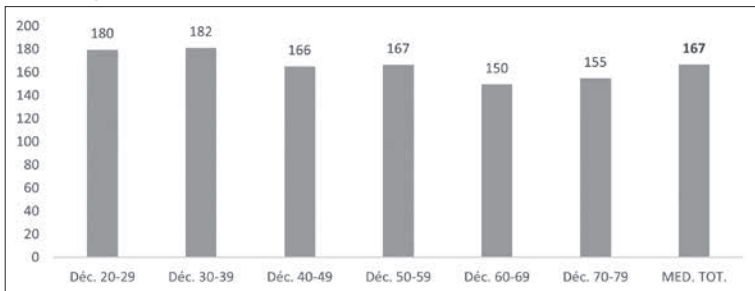
Fonte: elaboración propia

ten 38 anos e é universitaria, seguida de NLMJ (182 ppm), de 58 anos, con estudos especializados e lectora asidua.

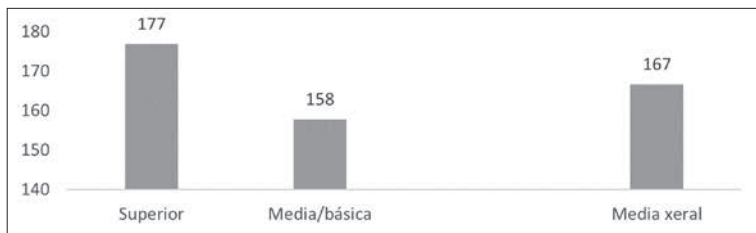
A velocidade de lectura oral máis lenta corresponde a dúas mulleres, ambas coa formación media-básica, CBM, de 63 anos, que leu 104 ppm; e TVR, de 58 anos, que articulou 131 ppm.

Por rangos de idade (gráfica 9), a década que máis palabras por minuto leu oralmente foi a comprendida entre os 30 e os 39 anos (182 ppm), seguida da situada entre os 20 e os 29 (180 ppm). As lecturas máis lentas corresponden ás décadas dos 60-69 (150 ppm) e dos 70-79 (155 ppm). Entremedias e moi próximas da media total, situáronse a década dos 50-59, con 167 ppm, e a dos 40-49, con 166 ppm.

Gráfica 9. Velocidade media de lectura oral por idade agrupada por décadas

Fonte: elaboración propia

Gráfica 10. Velocidade media de lectura oral segundo a formación

Fonte: elaboración propia

Messias, Velasco, Schallenmüller e Trauzattel-Klosinski (2008), no estudo realizado sobre a velocidade de lectura en voz alta en portugués brasileiro, obtiveron unha media de 1100 caracteres por minuto (2008, p. 555), que corresponderían, segundo a información que proporcionan na Tabela 2, a unha media de 181 palabras por minuto.

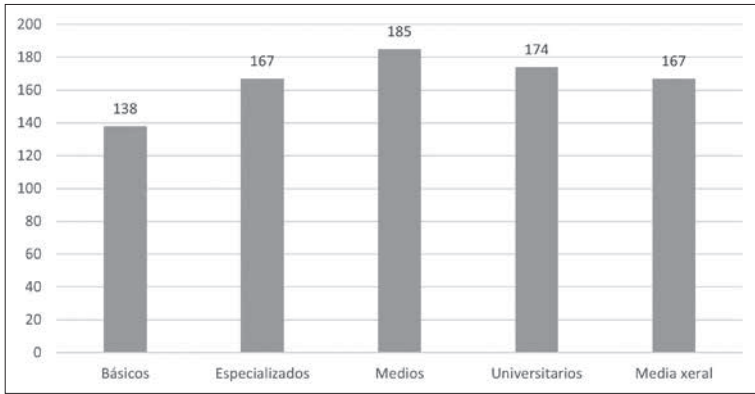
Aínda que a media para o portugués —181 ppm— poida resultar moi superior á obtida para o galego —167 ppm—, cómpre indicar que os informantes brasileiros tiñan idades situadas entre os 18 e os 35 anos, que corresponden ás dúas décadas do noso estudo que ofrecen unha media de 180 e 182 palabras por minuto, idéntica, agora si, á obtida para o portugués.¹⁹

Nesta modalidade de lectura, a variable de sexo non mostrou resultados relevantes, pois os homes leron 168 ppm e as mulleres 166 ppm, con só dúas palabras de diferenza a favor dos primeiros.

O abano de palabras lidas por minuto, que se pode contemplar na gráfica 10, nas persoas con formación superior sitúase entre as 208 palabras articuladas por un home de 53 anos que non rematou os estudos universitarios e as 142 obtidas na lectura dun home de 71 anos que foi profesor de educación secundaria e posúe titulación universitaria. A media de lectura desta categoría foi de 177 ppm, 19 palabras máis por minuto cá media obtida nas lecturas

19 A pesar da total equivalencia entre as dúas medias, cómpre indicar que as orientacións para a lectura foron diferentes. Mentres que no noso estudo se lles indicou ós participantes que deberían ler ó seu ritmo e entendendo o escrito, Messias, Velasco, Schallenmüller e Trauzattel-Klosinski sinalan que “os textos foram apresentados em ordem radômica e os voluntários foram orientados a lê-los em voz alta o mais rápido possível” (2008, p. 555).

Gráfica 11. Velocidade media de lectura oral segundo a titulación académica

Fonte: elaboración propia

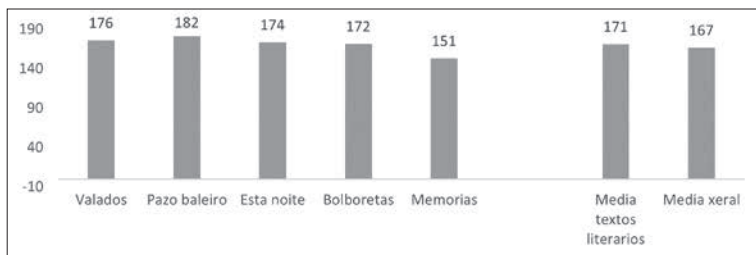
das persoas con formación media-básica (158 ppm). A media das persoas sen formación superior oscila entre as 104 ppm na lectura máis lenta, que corresponde a unha persoa coa formación básica, e as 201, na máis rápida, obtida da lectura dun home que cursou o bacharelato.

Tendo en conta agora a titulación académica posuída, son as persoas que completaron o bacharelato (titulación media) as que realizaron unha lectura oral máis rápida (185 ppm), seguidas das que posúen un título universitario (174 ppm). As lecturas máis lentas corresponden ás persoas que só dispoñen de estudos básicos (138 ppm) ou de estudos especializados (167 ppm).

Segundo se pode comprobar na gráfica 11, nas persoas con titulación básica, a media da lectura oral sitúase nas 138 palabras por minuto, cun abano que vai das 104 ás 163 palabras por minuto; nas persoas con titulación especializada, a media é de 167 ppm, cun rango que se sitúa entre as 153 e as 182; nas persoas que cursaron o bacharelato, a media é de 185 ppm, cun rango entre as 156 e as 208 e, nas universitarias, a media da lectura é de 174 cunha oscilación entre os 142 e os 195 termos por minuto.

A titulación académica revélase neste contexto como un elemento determinante que condiciona a velocidade da lectura oral, como se pode notar na progresiva suba desa velocidade dende a

Gráfica 12. Velocidade media de lectura oral. Textos literarios

Fonte: elaboración propia

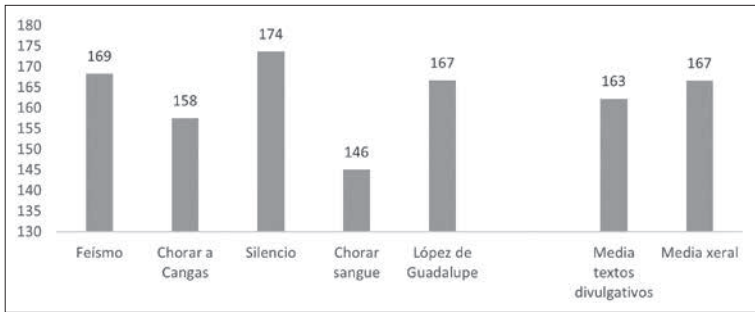
titulación básica á media. Esta tendencia racha coa titulación universitaria, que presenta unhas velocidades de lectura inferiores ás do rango anterior. Dúas parecen as razóns desta rotura. A primeira ten que ver coa formación pois, entre as persoas con titulación media, inclúense tres que fixeron algún curso na universidade, DTM, GGM e MGM; e, a segunda, coa propia calidade da lectura. As persoas con titulación universitaria fixeron unha lectura con pausas máis demoradas, con entoación máis marcada, con focalizacións máis acentuadas e con menos erros na identificación das palabras da lectura.

Na lectura en voz alta, documentouse unha maior velocidade nos textos literarios (171 ppm) ca nos textos divulgativos (163 ppm), cunha diferenza de oito palabras entre uns e outros. Só unha das persoas participantes no estudo, HFA, un universitario da década dos 20-29, leu con máis celeridade os textos divulgativos cós literarios.

Segundo se pode ver na gráfica 12, o rango de lectura nos textos de ficción situouse entre as 153 palabras de media que se articularon das *Memorias dun neno labrego* e as 182 ppm que se pronunciaron do anaco escollido de *O pazo baleiro*.

Nos textos divulgativos (gráfica 13), as maiores dificultades de articulación atopáronse no texto “Chorar sangue”, do que só se obtivo unha media de lectura de 146 palabras por minuto, seguido do “A chorar a Cangas”, con 158 ppm efectivamente recoñecidas. O fragmento que resultou máis doado e, en consecuencia, leuse con máis celeridade foi “O silencio do campo”, do que se conseguiu unha media 174 palabras por minuto.

Gráfica 13. Velocidade media de lectura oral. Textos divulgativos

Fonte: elaboración propia

2.3. Comparación entre a lectura silenciosa e a lectura en voz alta

O primeiro que chama a atención ó comparar a media da lectura mental (243 ppm) coa da lectura oral (167 ppm) é a gran diferenza que hai entre elas: na lectura mental lense de media 76 palabras máis ca na lectura oral.

Unha nova comparativa cos datos proporcionados por Brysbaert (2019, p. 20) revélanos que a situación da lingua galega non é excepcional (táboa 4): o normal nas linguas é que na lectura mental se lean máis palabras que na lectura oral. O que é propio de cada lingua é o número de palabras de diferenza, que no chinés, por exemplo, é de 108 e no finés, de 33. Nunha escala de trece idiomas, o galego sitúase no posto sétimo, pois presenta unha diferenza menor cá que existe no chinés, italiano, coreano, alemán, español e hebreo, pero maior cá que se dá no neerlandés, sueco, inglés, árabe, francés e finés.

A diferente velocidade acadada entre os dous tipos de lectura explícase pola propia mecánica do acto lector. Segundo Melzi e Ely (2010, p. 452), a lectura é un proceso complexo en que participan os seguintes compoñentes:

- Detección dos trazos visuais das letras que levan ó seu recoñecemento.
- Coñecemento das regras de correspondencia grafema-fonema.
- Recoñecemento das palabras.
- Coñecemento semántico.
- Comprensión, interpretación.

Táboa 4. Velocidade media de lectura en voz alta en distintas linguas

Lingua	Palabras por minuto en lectura silenciosa	Palabras por minuto en lectura en voz alta	Diferenza
Chinés	260	152	108
Italiano	285	182	103
Coreano	226	133	93
Alemán	260	169	91
Español	278	191	87
Hebreo	224	147	77
Galego	243	167	76
Neerlandés	245	171	74
Sueco	218	163	55
Inglés	236	190	46
Árabe	181	142	39
Francés	214	180	34
Finés	195	162	33

Fonte: Elaboración propia a partir dos datos de Brysbaert (2019, p. 20)

Estas operacións, en que cada persoa ocupa un determinado tempo, son as propias da lectura silenciosa. Cando o acto lector é oral, débenselle amecer outros compoñentes como:

- Articulación dos fonemas.
- Recoñecemento da intencionalidade comunicativa.
- Reprodución dos trazos suprasegmentais propios da intencionalidade comunicativa, especialmente a entoación, o ton e as enfatizacións.
- Realización das pausas, tanto as marcadas no texto por medio da puntuación coma as necesarias para a respiración.

A realización dun número maior de operacións na lectura oral explica que a súa velocidade sexa nidiamente inferior á do acto silencioso.

De por parte, da análise comparativa entre as lecturas orais e as lecturas individuais extráense as seguintes conclusións:

- a. Na lectura oral hai unha menor distancia entre as lecturas máis lentas e as lecturas máis rápidas (105 palabras) ca na lectura mental (269 palabras).
- b. As lecturas orais máis lentas distánciase da media en -64 palabras, mentres que as silenciosas o fan en -111 palabras.
- c. As lecturas orais máis rápidas supoñen a lectura de 41 palabras máis cá media, fronte ás 111 palabras máis lidas polo lector máis rápido na lectura mental.

En definitiva, e sexa cal sexa a variable analizada, na lectura oral diminúen as diferenzas e iguálase a velocidade entre as persoas lectoras.

3. Conclusións

Despois de analizar o acto lector de 28 persoas galegofalantes con idades, sexos, formación e titulación académica diferentes, pódense extraer as seguintes conclusións:

- a. A media da lectura silenciosa obtida é de 243 palabras por minuto.
- b. A media da lectura en voz alta que se obtivo foi de 167 palabras por minuto.
- c. A velocidade de lectura, tanto oral como mentalmente, aumenta segundo o faga a formación e a titulación académica.
- d. A velocidade lectora tamén aumenta conforme o fai a idade, pero de distintos xeitos segundo o tipo de lectura. Na lectura mental, a progresión é constante, cunha suave minoración entre os 40 e os 49 anos, ata chegar á década dos 50-59. Nas seguintes dúas décadas consideradas, a velocidade lectora diminúe. Na lectura oral, o aumento prodúcese entre a década dos 20-29 e os 30-39, para iniciar entre os 40-49 unha diminución continuada.
- e. Non se consideran significativas as diferenzas na velocidade lectora oral entre homes e mulleres pois só hai dúas palabras de diferenza. Na lectura mental, os homes leron 27 palabras máis cá mulleres no mesmo tempo.

- f. Na lectura mental dos textos escollidos hai unha diferenza mínima entre os textos literarios (246 ppm) e os textos divulgativos (241 ppm.). Na lectura oral a diferenza aumenta a oito palabras máis que se len nos texto de ficción.
- g. A lectura oral é máis igualadora cá lectura mental en tanto presenta menores diferenzas entre as persoas lectoras sexa cal sexa a variable analizada.

O contraste entre as cifras obtidas nesta investigación e as fornecidas por investigacións sobre outras linguas sitúa o galego nun rango intermedio en canto á velocidade de lectura de palabras por minuto: o sexto idioma, dos trece considerados, en que se le máis rápido mentalmente; e o sétimo, na lectura en voz alta.

4. Bibliografía

4.1. Referencias bibliográficas.

- Brysbaert, Marc (2019). How many words do we read per minute? A review and meta-analysis of reading rate. *Journal of Memory and Language*. 109, article 104047. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jml.2019.104047>
- Díaz Cintas, Jorge (2003). *Teoría y práctica de la subtítulos inglés/ español*. Barcelona: Ariel.
- Gleason, Jean Berko e Ratner, Nan Berstein (1999). *Psicolingüística*. Madrid: McGraw-Hill.
- Martí Ferriol, José Luis (2012). Velocidades de lectura de subtítulos en alemán y español de películas norteamericanas: estudio de caso. *Estudios de Traducción*. 2012 (2), 47-60. <https://doi.org/10.5209/rev ESTR.2012.v2.38977>
- Martínez Ferreiro, Rosa e Torres Reino, Xosé M.^a (2001). Lectura eficaz. En: Bieito Silva Valdivia, coord. *A lingua e a literatura: algúns aspectos sintácticos*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela. Instituto de Ciencias da Educación, 57-69.
- Melzi, G., Ely, R. (2010). Lenguaje y lectoescritura en los años escolares. En: Jean Berko Gleason e Nan Berstein Ratner,

- coord. *El desarrollo del lenguaje*. Madrid: Pearson Educación, 413-460.
- Mercado, Serafín J., Suárez, Alejandra, Ramírez Trueba, Clementina, de Capella, Elke Kort e Zendejas, Laura Elena (1998). La lectura de los estudiantes de la facultad de psicología de la Universidad Nacional Autónoma de México, medida con un instrumento integrado de velocidad, comprensión y habilidad gramatical. *Revista de Educación Superior*. V (20). Disponible en http://publicaciones.anuies.mx/pdfs/revista/Revista20_S1A3ES.pdf
- Messias, André, Velasco, António A., Schallenmüller, Sonia J. e Trauzattel-Klosinski, Susanne (2008). Textos padronizados em português (BR) para medida da velocidade de leitura. Comparação com quatro idiomas europeus. *Arquivos Brasileiros de Oftalmologia*. 71(4), 553-558. <https://doi.org/10.1590/S0004-27492008000400016>
- Pereira Rodríguez, Ana M.^a e Lorenzo García, Lourdes (2005). Evaluamos la norma UNE 153010: Subtitulado para personas sordas y personas con discapacidad auditiva. Subtitulado a través del teletexto. *Puentes*. 6, 21-26. Disponible en https://sid-inico.usal.es/idocs/F8/ART14483/evaluamos_la_noma_une.pdf [Consultado o 31/07/2022]
- Ripoll, Juan C., Tapia, Milagros M. e Aguado, Gerardo (2020). Velocidad lectora en alumnado hispanohablante: un metaanálisis. *Revista de Psicodidáctica*. 25 (2), 158-165. <https://doi.org/10.1016/j.psicod.2020.01.002>

4. 2. Referencias textuais.

- Docampo, Xavier P. (2002). *O pazo baleiro*. Vigo: Xerais.
- Fernández Paz, Agustín (2009). *Valados*. Vigo: Xerais.
- García Turnes, Beatriz (2021). *Esta noite hei de ir a verte*. Vigo: Galaxia.
- Murado, Miguel Anxo (2019). *Tres minutos no aire*. Vigo: Galaxia.
- Neira Vilas, Xosé (1961). *Memorias dun neno labrego*. Buenos Aires: Follas Novas.
- Orgullo Galego (s.d.). De onde vén a expresión popular “A chorar a Cangas”? *Orgullo Galego* [web]. Disponible en <https://>

orgullogalego.gal/a-chorar-a-cangas/ [adaptación a partir do orixinal, consultado en 20/XI/2022].

Redacción (2020). Chorar sangue: pode pasar, ten un nome (hemolacria), pero non se saben as causas. *GCiencia*. 19/VI/2020. Disponible en <https://www.gciencia.com/tolociencia/chorar-sangue-hemolacria/> [adaptación a partir do orixinal, consultado en 30/XI/2022].

Rivas, Manuel (1995). A lingua das bolboretas. En: *¿Que me queres, amor?* Vigo: Galaxia, 19-34.

Rolland, Eduardo (2021). López de Guadalupe, un médico galego de reis e papas no século xv. *GCiencia*. 23/X/2021. Disponible en <https://www.gciencia.com/historias-gc/lopez-de-guadalupe-un-medico-galego-de-reis-e-papas-no-seculo-xv/> [adaptación a partir do orixinal, consultado en 30/XI/2022].

CONTACTO, CAMBIO LINGÜÍSTICO E IDENTIDADE NUNHA VARIEDADE RURAL DO GALEGO

Pedro Casais Cobas
CPI Virxe da Cela
pedrocasais@edu.xunta.gal

Resumo: A partir da análise da práctica lingüística de dous falantes, este traballo trata de observar de que maneira se produce actualmente o cambio lingüístico nas variedades rurais da lingua galega. Tomando como referencia os postulados da terceira vaga da socio-lingüística variacionista (Eckert 2012), que propón que o cambio lingüístico se produce mediante o uso de prácticas estilísticas concretas por parte dos falantes, tratarase de determinar en que grao o galego oral de áreas rurais está sometido ao contacto con outras linguas e variedades. O obxectivo principal deste traballo é observar as dinámicas de cambio que se están a producir actualmente nas variedades rurais da lingua galega, a miúdo catalogadas como conservadoras e pouco permeables aos cambios, e intentar comprender cales son os factores principais que promoven eses cambios.

Palabras chave: variedades rurais, cambio lingüístico, identidade, novas ruralidades.

Title: Contact, language change and identity in a rural variety of Galician.

Abstract: From the analysis of the linguistic practice of two speakers, this work tries to observe in what way and to what extent the language change in the rural varieties of the Galician language takes place at the moment. Taking as a reference the postulates of the third wave of variationist sociolinguistics (Eckert 2012), which proposes that language change occurs through the use of specific stylistic practices by speakers, we will try to determine the degree to which oral Galician in rural areas is subject to contact with other languages and varieties. The main objective of this work is to observe the dynamics of change that are currently taking place in the

rural varieties of the Galician language, often classified as conservative and not very permeable to change, and to try to understand the main factors that promote these shifts.

Key words: rural variety, language change, identity, new ruralities.

1. Introducción

Un dos factores determinantes que motivan o cambio lingüístico no galego falado actual é o contacto coa lingua castelá e coa variedade estándar, que provoca a aparición de interferencias lingüísticas nas variedades populares da lingua. Esta entrada de interferencias no sistema lingüístico non se produce de forma equitativa en todos os espazos de fala, senón que a velocidade coa que se efectúan os cambios vén determinada polo nivel de contacto do galego con outras linguas e variedades. Tradicionalmente, estes cambios producíanse a unha maior velocidade naquelas áreas nas que o contacto era maior, especialmente zonas urbanas, onde o castelán era a lingua dominante e exercía unha forte presión sobre o galego, mentres que as variedades lingüísticas rurais eran máis conservadoras pola súa situación de illamento fronte ás innovacións que pouco a pouco ían aparecendo no sistema.

No último medio século a sociedade galega sufriu profundos cambios sociais, posto que se levou a cabo de forma ininterrompida un proceso de urbanización que supuxo en gran medida o abandono dos espazos rurais, así como parte das actividades e modos de vida que neles se desenvolvían. O rural galego, por tanto, sufriu a súa propia metamorfose, caracterizada pola industrialización do sector primario, a mellora das comunicacións e o acceso de forma case xeneralizada á cultura e á educación. Isto provocou que gran parte das áreas rurais tivesen que integrarse na economía de mercado, no marco da globalización, de forma que as variedades rurais do lingua perderon esa condición de illamento que posuían tradicionalmente, pasando a ser máis permeables ao contacto e, por conseguinte, máis vulnerables aos procesos de cambio lingüístico.

Este traballo tratará de contribuír ao estudo da variación lingüística no galego actual, co obxectivo de determinar de que maneira

o contacto do galego popular rural co castelán, coa variedade estándar e con outras linguas inflúe no cambio lingüístico que está a experimentar. Para levalo a cabo, utilizaranse os postulados da terceira vaga da sociolingüística variacionista, que enfoca o cambio lingüístico desde a perspectiva de que este é produto dun uso estilístico da linguaxe por parte dos interlocutores dentro de determinados contextos sociais, dando lugar á emerxencia de diferentes identidades segundo o contexto discursivo. Para iso, como marco teórico serán de referencia distintos traballos que analizan a creación de identidades durante a interacción (Bucholtz e Hall 2010; Johnstone 2010) e utilizarase o concepto de indexicalidade (Silverstein 2003), mecanismo a través do cal se constrúen esas identidades. Desta maneira, intentarase establecer a relación existente entre o cambio lingüístico en variedades do galego popular rural e a creación de novas identidades rurais.

2. Cambio lingüístico no galego actual

A lingua galega sofre cambios relevantes a distintos niveis debido a diversos factores. A súa situación de contacto sobre todo coa lingua castelá desde hai séculos e coa variedade estándar, desde hai case corenta anos, está a producir a emerxencia de innovacións no sistema lingüístico do galego que pouco a pouco se van estendendo. A actual situación na que se atopa é consecuencia tamén dos cambios sociais que se produciron na sociedade galega no último medio século, caracterizados polo abandono continuo das actividades e espazos que ocupaba o galego e a substitución por espazos urbanos onde a lingua castelá está máis presente, polo que o contacto con esta é máis xeneralizado. Tamén os cambios políticos que aconteceron no país despois da ditadura franquista e a posterior chegada da democracia trouxeron consigo un novo marco xurídico para o galego. A aprobación do Estatuto de Autonomía (1981) e da Lei de Normalización Lingüística (Lei 3/1983 do 15 de xuño), xunto coa creación e difusión dunha variedade estándar, produciu que as variedades populares de lingua estean expostas ao contacto cunha nova variedade inexistente ata esta época.

Se ben é certo que o contacto galego-castelán se leva producindo de forma ininterrompida desde o século XIII (Monteagudo e Santamarina 1993, p. 123), os cambios acontecidos na estrutura social nos últimos anos deron lugar á intensificación do contacto entre ambas as dúas linguas. Se atendemos aos datos do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* (MSG-04) en referencia á *Evolución da lingua habitual* no período de 1992 a 2004 e na franxa de idade de 16 a 54 anos, obsérvase unha forte caída do monolingüismo en galego (-14,5 %) fronte a un aumento do 12,8 % do monolingüismo en castelán. Ademais, aínda que segue a haber unha predominancia das condutas bilingües, inverteuse a tendencia e o uso do galego foi superado polo da lingua castelá. Tamén a difusión da lingua castelá mediante a escolarización en todas as capas da sociedades xerou unha maior aproximación a esta lingua. Como efecto destas dinámicas aumentou a presión castelanizadora sobre o idioma e incrementouse a aparición de innovacións lingüísticas no sistema. Por outra banda, os cambios producidos non se limitan unicamente ao plano do léxico, como acontecía cando o contacto entre linguas era máis limitado, senón que se estenden pola totalidade dos planos gramaticais, na fonética, na morfoloxía flexiva ou na sintaxe, e incluso seguen a entrar formas do castelán no vocabulario básico diario (partes do corpo, os distintos escenarios urbanos etc.) (Mariño 2017a, p. 59).

Se o contacto coa lingua castelá soporta o peso principal no proceso de cambio lingüístico no idioma galego, a introdución e difusión dunha variedade estándar deu lugar a un novo escenario para a creación e difusión de innovacións lingüísticas nas variedades populares. Esta variedade, que se propaga sobre todo por medios de comunicación como a CRTVG e mediante a difusión no sistema público de ensino, “implicou non só a xeración dunha variedade formal cada vez máis codificada, senón tamén un aumento de prestixio e un recoñecemento social e político que fixo posible que na actualidade sexa lingua cooficial da Comunidade Autónoma de Galicia” (Mariño 2017b, p. 19). Desta forma, a creación e difusión por diversos medios dunha variedade supradialectal e unificada supuxo a introdución de innovacións nas variedades populares da lingua de modo que o cambio lingüístico no galego actual tamén está

inducido por efecto do proceso de normalización que se leva producindo duns anos para aquí.

Nesta nova situación, a lingua galega pasou a estar presente na esfera pública, lugar en que comezara a facer pé na época das Irmandades da Fala, o grupo Nós e a II República, período no que gran parte da actividade política de carácter galeguista se producía en galego (Monteagudo 1999, p. 396) e da que fora expulsada polo golpe de Estado de 1936 e a ditadura subsecuente. A aparición destes novos espazos para a lingua (especialmente os medios de comunicación e o seu uso político) desembocou na aparición de variedades diastráticas con características propias, que se estenden por todo o territorio e que a priori teñen unha percepción favorable por parte dalgúns falantes. Entre os modelos que se difunden son frecuentes algúns que se caracterizan por presentar unha base fónica do castelán (desfonoloxización da oposición entre vogais medias abertas e pechadas, problemas na distinción entre [s] e [ʃ]) ou que presentan elementos gramaticais prototípicos do español (como a colocación dos pronomes átonos) así como modelos discursivos e expresións feitas propias desa mesma lingua (Regueira 2016). Produto da difusión destas innovacións, xa se teñen observado nalgúns variedades populares do galego cambios fonolóxicos que afectan a algúns dos trazos característicos, coma a evolución da gheada (Míguez 1996; González 2003) ou a evolución no sistema de sibilantes en áreas seseantes (González 1991).

Por tanto, nos últimos anos, as variedades orais do galego consideradas como tradicionais están a experimentar cambios en diferentes niveis. Estes cambios obedecen a causas externas, o contacto sobre todo co castelán e coa lingua estándar, mais tamén presentan dinámicas de cambio que non poden ser atribuídas de forma exclusiva a factores deste tipo. Nalgúns traballos de campo recentes, nos que se estuda o cambio e a variación lingüística en falas rurais do occidente da provincia da Coruña (Regueira 2014, 2015), obsérvase que a través da interacción, os falantes crean novas variedades nas que se combinan trazos da súa área con elementos lingüísticos que proveñen de variedades translocais. Estas variacións prodúcense durante o discurso e son empregadas para a construción de posturas e roles durante a interacción. Neste sentido, indican a necesidade

de ter en conta a percepción e as actitudes dos falantes sobre as variedades que teñen dispoñibles. Neste contexto é no que se inscribe este traballo.

3. As relacións rural-urbano: a ruptura dunha dicotomía

De forma recorrente, as concepcións dos termos *rural* e *urbano* veñen sendo asociadas a unha serie de dicotomías ou oposicións. Deste xeito, tal e como estableceron Bealer, Willits e Kuvlevsky (1965), para facer unha aproximación á definición de áreas *rurais* desde o campo da socioloxía, estas son entendidas como “areas of low population density, small absolute size and relative isolation, where the major economic base was agricultural production” e con estilos de vida “differentiated from that other sector of society, most notable, the city” (Bealer, Willits e Kuvlevsky 1965, p. 255). Ao igual que acontece no imaxinario popular e noutras ciencias sociais, no campo dos estudos sociolingüísticos, as variedades lingüísticas das áreas rurais acostuman concibirse como as máis conservadoras polo seu contexto de illamento (Fernández Ordóñez 2012), fronte a outras variedades que están expostas a un maior contacto, polo que se asocian ao concepto de *falantes representativos*.

Mais o certo é que nas últimas décadas os cambios sociais acontecidos nos campos económico, social e cultural contribuíron de forma notable a reducir esas diferenzas dicotómicas entre as concepcións de *rural* e *urbano*. Desde unha perspectiva galega, por unha banda produciuse un abandono masivo dos espazos rurais e das súas actividades en favor de vilas e cidades, e tan só un 6,6 % da poboación (IGE 2016) está ocupado en actividades relacionadas co sector primario. Por outra banda, produciuse nestas zonas unha mellora das infraestruturas que facilitan a comunicación coas grandes urbes, polo que é máis doado manter contacto con zonas onde o castelán é a lingua dominante. Desta maneira, o rural galego está a experimentar unha modernización veloz, no sentido de que as comunicacións do século XXI (televisión e Internet) están presentes nos fogares de forma xeneralizada. Ademais, a escolarización, que chega de maneira máis uniforme a todas as capas da sociedade, e a mellora da situación económica permitiron, en moitos casos, que a poboación rural se

trasládase ás grandes urbes para recibir educación superior, maioritariamente universitaria, levándose a cabo así un proceso de *contraurbanización*, que consiste “en la expansión física, social y cultural de la ciudad” (Roseman, Prado e Pereiro 2013, p. 6).

Polo que respecta ao sector primario, sufriu tamén unha modernización de maneira moi repentina e en gran parte grazas aos fondos recibidos das institucións europeas para levar a cabo un proceso de profesionalización, dando lugar a explotacións sometidas ás presións dos sectores comerciais, dominados por grandes empresas transnacionais na maioría dos casos. Así pois, produciuse o que algúns autores denominaron un proceso de *descampesinización*, que consiste na “desaparición gradual del campesino, del pequeño productor, dueño de la tierra y que no se inserta en las formas de producción agroindustriales” (Ruiz e Delgado 2008, p. 88) para dar paso a produtores agrícolas e gandeiros que presentan un perfil máis empresarial. A suma destes factores tradúcese nun maior grao de formación por parte dos habitantes das áreas rurais, polo menos con respecto á actividade que desempeñan. Esta formación, baseada principalmente de prácticas e técnicas agrarias importadas doutros países, vai acompañada moitas veces de terminoloxía específica en castelán e outras linguas.

Desde xeito, o mundo rural, acostumado a ser concibido como un espazo social estático e pouco susceptible de cambios en todos os seus aspectos, está a experimentar novas formas de organización social que ocasionan a emerxencia de novos perfís de axentes sociais (novas ruralidades), fundamentadas principalmente na adopción de estilos de vida máis heteroxéneos, unha maior mobilidade e un acrecentamento do contacto coa cidade. Polo que o contacto das variedades lingüísticas rurais coa lingua castelá e tamén coa variedade estándar se produce de forma máis intensa, ocasionando que estas sexan máis susceptibles aos cambios do que se pensaba.

4. Caracterización da área de estudo

A área de estudo seleccionada para levar a cabo este traballo abrangue dúas localidades situadas nos concellos de Negreira e Mazaricos, no occidente da provincia da Coruña. Trátase de dous puntos da

meseta de Santa Comba que levan mantendo relacións de carácter sociocultural e económico dende hai moito tempo, xa que a capital da comarca do Xallas foi durante moitos anos o epicentro de intercambios, e por conseguinte, onde se creou unha estrutura social máis ou menos estable que aínda hoxe perdura.

Nos últimos anos esta área non estivo exenta das mudanzas sociais, políticas e económicas producidas no resto do país. A partir dos anos sesenta converteuse nunha área exportadora de emigrantes, especialmente cara a Europa Central, sendo Suíza o país que máis emigrantes recibiu dende esta zona. Este tipo de emigración, baseada na acumulación rápida de capital e no retorno, permitiu que nestas áreas se producisen dous tipos de investimentos que modelarían a sociedade que coñecemos hoxe. Por unha banda, investiuse en gandería, especialmente en vacún de leite, o que ocasionou que hoxe esta área posúa unha das cabanas máis importantes do país, e que constitúe a base principal da economía destes municipios; e, pola outra, na construción e n bens inmobiliarios, que deron lugar a que o grao de urbanización aumentase de forma considerable. Con todo, segundo datos do IGE para o ano 2016, a clasificación do grao de urbanización¹ dos dous concellos é a de Zona Pouco Poboada (ZPP); e o grao de suburbanización² corresponde ao de ZPP intermedia para Negreira e ao de ZPP baixa para o concello de Mazaricos. Xa máis recentemente, os datos apuntan a que se está a producir unha terciarización da economía, aínda que en menor medida que noutras zonas de Galicia (Balsa, p. 2011), acompañada dun novo éxodo rural principalmente cara aos núcleos vilegos e ás urbes máis próximas (Santiago e A Coruña) e, en última instancia, cara a outros países como Suíza ou cara a grandes cidades españolas.

Para este traballo ten especial transcendencia o sector gandeiro, xa que escollemos informantes que se dedican á explotación do vacún de leite, pois esta actividade é case en exclusiva a responsable do mantemento de poboación nas áreas rurais. Con todo, o peche masivo de explotacións a causa dos baixos prezos do produto

---

1 <https://www.ige.eu/estatico/pdfs/s3/clasificacions/urbanizacion/MetodoloxiaGU-2016Concellos.pdf>

2 <http://www.ige.eu/estatico/estat.jsp?ruta=html/gl/rural-urbano/MapaConcellosSub-grao.htm>

e a falta de relevo xeracional provocaron que na actualidade existan poucas explotacións, aínda que competitivas, que producen para os grandes mercados. Ademais, produciuse unha importante profesionalización do sector, acompañada dunha maior formación dos propietarios, en moitos casos titulados universitarios, que ven nel unha oportunidade empresarial.

Dada a situación xeográfica, os trazos lingüísticos que esperamos obter dos nosos interlocutores deberían corresponder coas variedades dialectais características da subárea do Xallas. De acordo coa caracterización dialectal efectuada por Fernández Rei (1990, pp. 117-119), as falas desta subárea presentan os seguintes trazos:

- a. Desde o punto de vista fonético, hai presenza de seseo pre-nuclear con [s] predorsal, aínda que nalgún punto achegado á costa pode realizarse de forma apical; tamén está presente a despalatalización da consoante fricativa palatal xorda /ʃ/ [ʃa] por [ʃa], así como a palatalización do -s final [ˈbakaʃ] por [ˈbakaʃ]; e incluso aspiración de -s posnuclear implosivo seguido por consoante [ahˈβakaʃ] por [aʃˈbakaʃ], aínda que tal e como apuntou Rial Montes (2018) nun estudo realizado no concello de Zas, límite coa nosa área de estudo, nos falantes máis novos “obsérvase un sistema non descrito anteriormente, formado por dúas unidades: a fricativa interdental xorda /θ/ e a sibilante apicoalveolar /ʃ/, no que se mantén a despalatalización do /ʃ/ sen se tratar dunha fala seseante” (2018, pp. 1-2).
- b. Desde o punto de vista morfosintáctico, os fenómenos máis destacables son o cheísmo e o sufixo de número e persoa -*stes* para a P2 do pretérito de indicativo (*ti batestes, ti bailastes*), fronte á realización con sufixo -*ches* (*ti cantaches, ti bateches*), mais tamén na P5 pode haber a realización -*stes* (*vós comestes*) ou, pola contra, pode aparecer o sufixo -*stedes* para romper o sincretismo (*vós comestes, vós coméstedes*). En canto á P6 deste mesmo tempo, poden aparecer as formas -*ron* (*eles cantaron*) ou -*no(n)* (*bailano, bailanon*). A realización das formas do presente de subxuntivo dos verbos *haber* e *saber* realízanse mediante as formas *haba, habas, haba, habamos, habades, haban* para *haber*; e *saba, sabas, saba, sabamos, sabades, saban*

para *saber*. Por outra parte, esta subárea presenta acentuación non etimolóxica nas formas do tipo *cantábamos*, *cantáramos*, *cantariamos* fronte á etimolóxica *cantabamos*, *cantaramos* e *cantariamos*.

Aínda que existen outro tipo de formas diferenciais que distinguen estas dúas subáreas, a do Xallas e a do Tambre-Barbanza, dúas son principalmente as isoglosas que as separan: a que marca a evolución dos grupos latinos -UCT-, -ULT-, -OCT- e -ORI-, que xeraron os ditongos -*ui*- para a subárea do Xallas fronte a -*oi*- para a do Tambre-Barbanza; e a isoglosa que diferenza entre as formas verbais dos pretéritos da 2ª e 3ª conxugacións con vogal temática *i* (*comiu* / *partiu*) para a subárea do Xallas, e con vogal temática *e* (*comeu* / *parteu*) para a subárea do Tambre-Barbanza.

5. Metodoloxía e marco teórico

Para realizar este estudo de caso tomáronse como referencia dúas gravacións realizadas no primeiro trimestre de 2018 en dúas localizacións dos concellos de Negreira e Mazaricos. A tipoloxía da mostra correspóndese á da entrevista semidirixida, modalidade na que “se preparan las preguntas con anterioridad, pero hay libertad en el manejo de temas durante su desarrollo” (Calderón e Alvarado 2011, p. 14). Neste caso, entrevistador e informantes xa se coñecían, e tanto a entrevista coma a temática que se ía tratar nela se pactaran con días de antelación. En canto aos usos lingüísticos, o entrevistador, oriúndo da zona, empregou a mesma variedade dialectal, cun rexistro coloquial e aproximado ao contexto conversacional co obxectivo de que as persoas entrevistadas aproximasesen as intervencións á súa fala espontánea e que empregasesen o seu vernáculo, é dicir, unha variedade cun baixo grao de monitorización.

A temática tratada na entrevista estaba relacionada coa explotación do gando vacún de leite, actividade profesional dos informantes. Estes teñen a priori perfís sociolingüísticos similares: individuo de idade comprendida entre 30 e 50 anos, sexo masculino, galegofalante inicial e residente nunha zona rural. Tamén procuramos que o nivel de formación non fose superior; é dicir, non

universitario. A motivación da escolla deste tipo de perfil débese a que desde un comezo se buscaba informantes que desenvolvesen a súa vida diaria no medio rural, lonxe de ambientes urbanizados e que mantivesen o seu vernáculo.

As mostras recolléronse mediante unha gravadora Tascam DR-100 MKII, cedida polo Instituto da Lingua Galega, e posteriormente sometéronse a un proceso de anotación e transcrición mediante o software ELAN 5.1,³ a partir do cal se seleccionaron os aspectos lingüísticos pertinentes para os obxectivos propostos. O tempo mínimo das intervencións estableceuse nos vinte minutos por informante, para poder crear un corpus representativo dos diversos fenómenos lingüísticos que se empregarían para a súa análise.

Como mencionamos na introdución, para levar a cabo este estudo tivéronse como referencia os postulados da terceira vaga da sociolingüística. Esta corrente, nacida na década dos anos 90 no seo da sociolingüística norteamericana, estuda a relación existente entre o fenómeno da variación e o uso da linguaxe para a creación de identidades. En palabras de Penelope Eckert (2012, pp. 93-94), a sociolingüística variacionista da terceira vaga estuda os usos lingüísticos “in which speakers place themselves in the social landscapes through stylistic practices”. Neste sentido, a vaga céntrase nas prácticas lingüísticas de individuos concretos, os cales crean estilos a través das variables dispoñibles. Así pois, a terceira vaga enfócase en contextos microsociais como son os de interaccións individuais, mentres que a primeira e a segunda se enfocan unicamente en contextos macrosociais (Eckert 2012, pp. 91-92).

O concepto de variable lingüística enténdese aquí como un recurso á disposición do interlocutor que, aínda que se asocia a categorías macrosociais, empregado de forma individual para crear prácticas estilísticas propias en contextos temporais concretos, coa pretensión de marcar en determinados casos a pertenza a grupo sociais cos cales estas variables se correlacionan. Por outra banda eses recursos lingüísticos dispoñibles polos interlocutores “arise from decisions people make in interaction when they are talking to a real person and thinking about ‘who they are’ in relation to that person

---

3 MaxPlanckInstitute for Psycholinguistics (<https://tla.mpi.nl/tools/tla-tools/elan/>)

or people.” (Kiesling 2009, p. 172), dando lugar a que os usos lingüísticos empregados na interacción estean condicionados por diversos factores, como os roles dos participantes na interacción, a clase social, o xénero ou a idade. Este tipo de prácticas, e sobre todo as orais orixinadas na inmediatez, contemplan un rexistro marcado pola adaptación dos usos lingüísticos cara a unha maior aceptación por parte do resto dos interlocutores cos que se interactúa (Penny 2004, p. 118).

A creación destas prácticas estilísticas está estreitamente relacionada coa emerxencia de identidades a través da interacción ou do discurso. Neste sentido, o concepto de identidade enténdese non como unha entidade preexistente ou dada por feitos naturais, senón que se constrúe a través das nosas prácticas diarias e, especialmente, a través dos usos lingüísticos. Diversos traballos no seo da psicoloxía social demostraron que a forma en como falamos está condicionada en parte polas persoas coas que estamos a falar (Joseph 2010, pp. 12-13).

Por outra parte, desde un punto de vista da lingüística socio-cultural, a identidade enténdese como a posición social dun mesmo fronte a outros interlocutores e determínanse varios principios polos cales esta emerxe a través da nosa interacción e da linguaxe (Bucholtz e Hall 2010, pp. 19-20). Deste modo, a identidade non é só un mecanismo psicolóxico individual, pois no seu desenvolvemento toma especial relevancia a linguaxe na sociedade. Porén, existen aínda outros factores implicados na súa construción, pois “at the most basic level, identity emerges in discourse through the temporary roles and orientations assumed by participants, such as evaluator, joke-teller and engaged listener” (Bucholtz e Hall 2010, p. 20). A formación da identidade engloba, entón, para alén das categorías macrosociais, locais e etnográficas, o factor temporal e a posición na interacción que xorde voluntaria ou involuntariamente e os roles que asumen os participantes.

Ademais, como xa se mencionou, tamén se tivo en conta o concepto de *indexicalidade*, entendido como o mecanismo mediante o que se constrúe a identidade a través do discurso e “it is fundamental to the way in which linguistic forms are used to construct identity positions” (Bucholtz e Hall 2010, pp. 21-22). As formas

lingüísticas son seleccionadas polo falante para a creación do seu discurso, sempre adaptado a cada circunstancia da interacción, e así dar lugar á creación de identidades ou distintas posturas na conversa, ocasionando que estes elementos indexicais teñan diferentes significados dependendo do contexto. Deste xeito, como afirma Kathryn Woolard (2008, p. 437), “language users everywhere tend to associate particular linguistic forms with specific kinds of speakers or contexts of”, incluso podendo facer valoracións sobre eses tipo de ítems indexicais (é da costa / *fala coma un ministro!*). Esta asociación prodúcese porque se fai un uso xeneralizado das formas por parte dun grupo / falante e ese elemento lingüístico serve para indexalo. Ademais, a indexicalidade prodúcese en diferentes niveis (Silverstein 2003; Johnstone 2010). Nun primeiro nivel (*indexicalidade de primeira orde*), o uso dunha variante lingüística por parte dun individuo pode indexar categorías macrosociais como a orixe ou o estrato social (pensemos nunha variante como a gheada, que a priori apunta a falantes dunha área lingüística concreta, dun estrato social determinado e pode asociarse tamén a contextos informais). Nun segundo nivel (*indexicalidade de segunda orde*), os falantes racionalizan e xustifican os índices lingüísticos da primeira orde, o que provoca a creación de ideoloxías sobre os mesmos. Neste sentido, a escolla por exemplo de non usar a gheada por parte dun falante que a posúe, proxecta unha identidade social, que neste segunda orde de indexicalidade apunta cara a contextos formais ou ao contexto dunha variante empregada por unha elite intelectual na que o propio falante se intenta adscribir.

En síntese, a sociolingüística variacionista de terceira vaga pretende estudar o valor indexical dos recursos lingüísticos empregados polos falantes. As opcións lingüísticas escollidas son interpretadas desde unha perspectiva cultural e social, polo que poden ser comprendidas con maior flexibilidade e desde a perspectiva de os considerar como axentes creativos que empregan diferentes recursos lingüísticos para crear posturas e identidades (Pizarro 2016).

6. Análise do corpus

Neste apartado preséntanse as características máis importantes da análise lingüística das intervencións dos informantes. Así pois, faise un percorrido polos diferentes planos gramaticais mostrando algún dos aspectos que son de interese para levar o estudo en cuestión.

6.1. Informante 1

O primeiro informante reside en Babión, aldea situada na parroquia de Bugallido, no concello de Negreira. No momento da entrevista tiña trinta e nove anos e desde había dous traballaba e xestionaba a explotación familiar, que contaba naquel momento con 70 cabezas de gando. Ten a titulación de técnico en Dirección e Xestión de Empresas Agrarias realizado no EFA Fonteboa (Coristanco), e parte da súa formación realizouna en La Vendée (Francia). A súa vida laboral estivo sempre ligada ao sector primario e traballou como capataz en granxas de vacún de leite durante dez anos, mais tamén no sector terciario como comercial de maquinaria agrícola e operario nun matadoiro situado na Pereira (Santa Comba).

A súa lingua presenta unhas características peculiares que describiremos a continuación, mais que en termos xerais podemos describir como a combinación de elementos prototípicos da súa variedade local con interferencias lingüísticas na súa maioría do castelán, especialmente no léxico e na sintaxe, pero tamén de linguas estranxeiras como o inglés.

No que respecta á fonética, no plano do vocalismo presenta sete fonemas vocálicos, facendo distinción no grao de apertura entre as vogais medias altas anterior /e/ e posterior /o/ e as correspondentes vogais medias baixas /ɛ/ e /ɔ/ (*prad[ɛ]ras, n[ɔ]be*). Pola súa banda, na evolución dos grupos latinos -ULT-, -UCT-, -OCT-, -ORI-, a realización *-ui-* característica desta área dialectal (*muito, muitas, uito*) alterna coa realización estándar *-oi-* (*oito, oitocentos, moitas, moito*).

En canto ao plano do consonantismo, presenta ausencia de gheada, pois non se recolle ningún caso durante toda a súa intervención en que empregue este fenómeno (*ganadería, gastos*), mais si se produce en contextos no que o discurso do informante foi interrompido por persoas alleas á entrevista e se produciu un cambio

de rexistro (*ta ghravando, me cagho na virgen...*), polo que o uso da gheada está reducido a situacións externas á entrevista. No caso do seseo, tampouco se produce ningunha realización deste e, en canto á despalatalización da consoante fricativa palatal, só se recolle un caso (*puso*); respecto do fonema /s/ en posición de coda silábica podemos destacar que conviven a pronuncia aspirada (*mah* ou *duh-centas*) co mantemento da sibilante (*máis, más*).

No plano sintáctico, de forma xeral fai un uso adecuado que se corresponde coa gramática do galego común, exceptuando nalgunha ocasión, como por exemplo *¡ eles chas recrían i chas volven a mandar| pois preñadas para [...]* ou en *¡ a crías mal*, en que antepón o pronome ao verbo en casos en que a sintaxe do galego tradicional exige a posposición.

Xa atendendo á morfoloxía, a evolución do sufixo latino -TATE presenta alternancia entre a variedade tradicional (habitual na lingua falada): *o ganadero tiña a cuota coma unha propiedá*, e unha forma rematada en consoante fricativa interdental /θ/: *en presecados largos, perdes proteína, perdes calidad, i o tempo que perdes calidad, perdes digestibilidad*. Esta forma é propia dalgunhas variedades dialectais do castelán, mais non se produce en ningunha outra variedade rexistrada do galego. Cabe destacar, ademais, a presenza ocasional no seu discurso da paragoxe, mais non é unha tendencia xeneralizada (*tere* por *ter*, *despoise* por *despois*, *jodere!* por *joder!*). Con respecto aos grupos cultos do tipo -ct-, -pt-, -cc-, acostuma reducilos (*hetárea, adata* ou *ótimo*), pero utiliza o grupo -ct- cando fala dos herbicidas “*de amplio espectro*” (*espectro*).

En canto ao léxico, na súa construción discursiva emprega de forma recorrente interferencias do castelán, de maneira que no vocabulario deste informante abundan os castelanismos e palabras procedentes doutras linguas referidas á gandaría e á agricultura. Así pois, non emprega a forma galega para o proceso de extracción do leite (muxido), senón que en todas as ocorrencias utilizou a forma castelá (ordeño) e as súas diferentes realizacións (*sala de ordeño, estamos na era de ordeño robotizado* ou *ordeñamos*). O mesmo acontece con termos como *novilla, ganadero, inyectar, sembrar, implantar, terneros*, entre outras. Por outra banda, usa algunhas formas verbais do castelán en verbos como *supondría* ou a forma adverbial *todavía*.

Ademais disto, tamén é recorrente pola súa parte o uso da forma *i* para a conxunción copulativa *e*, como se mostra nos seguintes casos: (*i a crías mal, i eles chas recrían i chas volven a mandar*). Polo que respecta ao inglés, son comúns os tecnicismos relacionados co mundo da xenética (*flushing*) ou das especies pratenses (*rye-grass*), pero tamén nalgún substantivo abstracto: (*a climatología é o gran hándicap que temos aquí*), que emprega probablemente para darlle certa profesionalidade á súa intervención.

En referencia ao nivel do léxico, fai uso dunha linguaxe técnica en referencia a todos os aspectos do seu ámbito laboral, en especial sobre a agronomía, mais debemos destacar que, en certas ocasións, na súa construción discursiva crea termos derivados como *aplique*, como no segmento *nun aplique de purín |en superficie*, que se crea por analogía co proceso formativo de parellas do tipo *aportación-aporte*, que emprega noutras ocasións. Tamén é coñecedor de terminoloxía específica da química, como podemos apreciar no seguinte fragmento da conversa: [*vas ter perdas por volatilización... |E:| que é eso?*] I1: *que se evapora a parte de nitróxeno |non o vai absorber a terra*]. Isto denota a vontade de xerar posturas de profesionalidade e precisión lingüística nun contexto determinado (conversa formal gravada para un estudo lingüístico).

6.2. Informante 2

Este informante reside no lugar de San Cosme de Antes, pertencente á parroquia do mesmo nome, no concello de Mazaricos. No momento da entrevista tiña trinta anos de idade e traballaba e xestionaba a explotación familiar, que contaba naquel momento con aproximadamente duascenas cabezas. Estudou un ciclo superior de electrónica no IES Terra de Xallas. Ademais, con respecto a súa formación como gandeiro, realizou cursos por horas na Oficina Agraria Comarcal de Santa Comba sobre benestar animal e transporte de gando bovino, e realizou tamén un ciclo medio sobre agronomía en Sergude (Boqueixón).

No plano fonético, conserva as vogais tradicionais do galego (*h[ɛ]rba* ou *nitr[ɔ]geno*), pero non hai ningún rexistro de gheada nin de seseo, nin tampouco aspiración de /s/ en coda silábica, trazos fonéticos característicos desta área dialectal, mais si hai despalatalización

do son fricativo palatal /ʃ/ (*ecolósico, senómico, sa* ou *hose*). Con respecto á evolución dos grupos latinos -ULT-, -UCT-, -OCT-, -ORI-, só se realizan mediante a forma -oi- (*moito, moita, moitísimas, oito* ou *noite*), polo que non utiliza a evolución -uit-, característica da área dialectal á que pertence. Por outra banda, atendendo á sintaxe, constrúe as oracións acorde á gramática do galego común, polo que ao contrario que o informante 1, non presenta interferencias do castelán.

Desde o plano morfolóxico, emprega polo xeral a terminación -dade para as evolucións da terminación latina -TATE (*disestabilidade, calidade*), que se corresponde coa forma estandarizada, sen alternala con outras realizacións.

Atendendo ao repertorio do léxico deste informante, podemos destacar que na súa construción discursiva existen dúas tendencias: por un lado, presenta un vocabulario técnico no que predominan principalmente as interferencias da lingua castelá e do inglés, pois, por exemplo cando se lle pide que explique o proceso da extracción do leite fai un especial fincapé no uso da forma do castelán *ordeño*, a pesar de que se empregou por parte do entrevistador a forma *muxido*: “E: *Podes explicar o muxido, o seu proceso...?*”, ao que responde de forma inmediata *A nosa explotación dispón dunha sala de ordeño de espiña de pescado... É unha sala de ordeño..., ordeña cinco vacas por cada lado e o ordeño, a rutina do ordeño realizase da seguinte forma...*

Destacamos novamente desde o punto de vista terminolóxico o uso técnico de palabras que teñen relación coa morfoloxía dos bovinos e da veterinaria (*tercio superior ou anterior*), mais que en innumerables ocasións son propias do castelán (*corvejóns, paletilla* ou *rodilla*). No caso do termo *ubre*, emprega tanto a forma masculina propia do galego (*as vacas dispoñen de catro patas e un ubre*), pero tamén a forma feminina do castelán (*as mamitis, son as inflamacións da ubre*). Tamén está presente nomenclatura clínica na descrición das diferentes enfermidades das vacas, recursos léxicos que na súa maioría son importados do campo da veterinaria en referencia aos distintos tipos de bacterias: *normalmente os máis comúns son os estafilococos uberis, colibacilares | estreptococos | estafilococos, tanto pode ser aglactiae [agalactiae] como diglactiae [dysgalactiae], despois pódelos*

dividir en gran [gram] negativos ou gran positivos, demostrando un amplo coñecemento sobre certos elementos da súa profesión.

Outra das características salientables da súa intervención é a adopción dun rexistro lingüístico que, en ocasións, diverxe do empregado polo entrevistador. Se ben na conversa o entrevistador fixo uso dunha variedade próxima á que se esperaba do informante (mesma variedade dialectal, cun rexistro coloquial e aproximado ao contexto conversacional) co obxectivo de que este empregase o seu vernáculo, o informante optou de forma inmediata por facer uso dunha variedade próxima ao estándar. Este tipo de practicas é o que Blommaert (2010, p.33) denomina “salto de escala”, que consiste nunha toma de postura que vai “from the individual to the collective, the temporally situated to the trans-temporal, the unique to the common, the token to the type, the specific to the general. And the connection between such scales is indexical”. Desta maneira, na secuencia na que se conversa sobre o concepto da ecoloxía, o entrevistador introduce o tema de forma coloquial [E: *Fálase moito do rollo este de ganadería ecolóxica blablabla | [...] | a túa opinión | se conoces algunha ganadería*], ao que o noso informante responde cun rexistro formal moi aproximado á lingua estándar: [*si que conozo ganaderías que estean en ecolóxico | parece unha aposta | de futuro | pero non: | non unha op# | [...] porque pa cambiarte a ecolóxico | hai que:: | encaixar dentro dun perfil de:: | de gandeiría | que nós | polo tamaño que temos a día de hoxe | non: | non encaixaríamos nela || non dispomos de: | tantas hectáreas | como pa poder realizar pastoreo*].

Non obstante, en contraposición ao salto de escala exposto anteriormente, no treito final da gravación pídeselle ao entrevistado que achegue calquera aspecto que considere salientable do seu traballo ou relacionado coa temática tratada. Na súa intervención aparecen algúns trazos do galego popular que non foran recollidos con anterioridade como pode ser a terminación popular *-dá*, como en *A verda é que [...], parece a verda a cousa máis maravillosa* ou *Joder | porque é:: | inda que pareza mentira*, o que denota que se produce unha ruptura do discurso, que ata o momento se baseara nunha construción formal, e dá paso á creación dun estilo máis informal inducido por un cambio de contexto.

7. Discusión

En Galicia, a percepción social das variedades lingüísticas vai asociada principalmente á fonética. Desde este plano, a gheada e o seseo constitúen dúas variantes fonéticas que se dan no occidente de Galicia e que consisten na pronuncia dunha consoante fricativa (glotal, larínxea ou velar) e dun son fricativo alveolar xordo nos contextos en que no resto do galego aparecen unha oclusiva velar sonora e unha fricativa interdental, respectivamente. Historicamente, estas dúas variantes tiveron sempre unha consideración social negativa por parte dos falantes e están asociadas a contextos de informalidade. Desde o punto de vista da dialectoloxía perceptiva, Suárez Quintas (2017), que estuda a percepción e a actitude respecto das variantes fonéticas máis marcadas como a gheada, confirma esa connotación negativa, incluso por parte dos falantes que as utilizan.

Neste sentido, estas dúas variantes indexan, por unha banda, pertenza a un grupo social determinado (clase social baixa, normalmente de orixe rural e mariñeira), e os nosos informantes parecen considerar que son variantes aptas unicamente para contextos informais, mais non para o contexto ao que estaban expostos no momento no que se gravou a conversa. Por esa razón tenden a non utilízalas, excepto cando se producen situacións en que a formalidade se rompe debido a circunstancias alleas ao discurso, como por exemplo o atragoamento co fume dun cigarro proporcionado polo entrevistador, utilizando así expresións coloquiais: (*me cagho na virghen... ti que botastes aquí?*).

Outro fenómeno común por parte dos informantes é a despalatalización da consoante fricativa palatal /ʃ/ xunto coa oposición /s/-/θ/. Neste sentido, atopámonos ante un sistema coma o descrito por Rial Montes (2018) no concello de Zas, que consiste nun sistema en que os falantes máis novos presentan despalatalización (trazo intrinsecamente ligado ao seseo) sen teren o propio seseo. Este feito explícase polo forte contacto co castelán e coa variedade estándar a través de factores como o ensino, os medios de comunicación ou a constante mobilidade (2018, p. 26).

Os falantes utilizan estes trazos característicos para a construción de identidades durante a interacción. O primeiro nivel (indexicalidade

de primeira orde) prodúcese cando os usuarios da lingua son capaces de asociar uns usos lingüísticos a estereotipos de falantes. Eses usos evidencian informacións como a clase social ou a procedencia xeográfica, como por exemplo no caso do seseo asociado a certas área lingüísticas, como recolle o dito popular *Os de Masaricos baten co soco na asera*, que asocia esa pronuncia aos veciños mazariáns; no caso da gheada, asociada a clases sociais baixas e cunha percepción negativa por parte incluso dos seus falantes (Freixeiro Mato 1998, p. 157). O segundo nivel (indexicalidade de segunda orde) prodúcese cando o falante usa unha variante lingüística escollida coa pretensión de crear determinadas identidades e posturas. A escolla destas variantes evidencia que os falantes optaron por formas pertencentes á variedade estándar e que non son características das súas áreas dialectais para deixar claro que se atopan nun contexto de formalidade mantendo unha conversa especializada sobre a súa actividade laboral, polo que tamén supón un intento de marcar un grao de profesionalidade sobre o seu traballo. Así mesmo, tamén se pode considerar que o uso destas variantes aproximadas ao estándar podería estar influenciado pola presenza dunha persoa (entrevistador) que non pertence ao mesmo grupo social, mais que si mantivo a variedade local nas súas intervencións.

Outro caso similar ocorre co emprego das formas con ditongos *-ui-* e *-oi-* no primeiro informante (*uito, oito; muito, moito*), mais que no caso do segundo opta soamente pola variante estándar *oi (moitas, oito)*. O uso destas formas indexa principalmente o lugar de procedencia, pois é moi común asocialas a certas zonas da costa coruñesa entre Muxía e Louro (Muros), tal e como recolle Fernández Rei (1990). A forma *-oi-*, non característica desta zona dialectal, é a que presenta a lingua estándar, está asociada a contextos formais e é difundida polos medios de comunicación e polo ensino.

Respecto da morfoloxía, debemos destacar que o primeiro informante reproduce de forma indistinta as terminacións *-dá* (característica do galego popular) e *-dad* do castelán, mentres que o segundo informante maioritariamente emprega a forma *-dade*, que se corresponde coa variedade estándar, mais nun cambio de contexto na conversa reproduce nun rexistro informal a terminación característica do galego popular en varias ocasións. Neste sentido,

podemos observar que os informantes empregan os índices de maneira distinta.

No caso do primeiro informante, parece que se produce un erro de monitorización no control dos seus usos lingüísticos, mais semella que a forma propia do español (-*dad*) é usada para darlle formalidade á intervención, malia que en certas ocasións emprega a forma tradicional (-*dá*), polo que é posible que non sempre controle os índices. Pola contra, para o segundo informante prodúcese claramente unha distinción entre a terminación do estándar (-*dade*), que indexa rexistros cultos e de formalidade, fronte a forma tradicional (-*dá*), que unicamente se emprega cando hai unha ruptura no discurso. Desta maneira, o coñecemento tanto de trazos da variedade estándar coma do español e a escolla por parte dos interlocutores parece evidenciar unha ideoloxía favorable tanto cara á variedade estándar coma cara a variedades lingüísticas empregadas na esfera pública, o que asenta a idea de que polo menos, para estes dous interlocutores, se trata de variedades de maior prestixio.

No plano sintáctico, a pesar de que de forma xeral ambos os informantes empregan construcións sintácticas acordes á gramática do galego común, prodúcese no informante 1 unha anticipación do pronome en oración afirmativa (*i chas recrían i chas volven a mandar / i chas crían mal*) e ademais fai un uso reiterado da forma [i] para a conxunción copulativa galega *e*. Estes dous usos, frecuentes na lingua da esfera pública, en especial da política e das variedades do galego urbano (Regueira 1999 e 2016), están moi estendidos actualmente. Tal e como afirman Bucholtz e Hall (2010, p. 22), as formulas lingüísticas deste tipo “can also be imposed from the top to down by cultural authorities such as intellectuals or the media”, de maneira que se observa de forma máis ou menos clara que estas interferencias comezan a asociarse a rexistros de certa formalidade. Estas formas indexicais que reportan un tipo de información macrosocial como é o de clase social non baixa, e que o informante emprega no seu discurso para a creación dunha postura identitaria, complementanse ao mesmo tempo con variantes dialectais prototípicas do galego tradicional como a simplificación dos grupos cultos consonánticos -*cc-*, -*ct-* e -*pt-* ou a realización de paragoxe de -*e*. Neste sentido combínanse por un lado elementos lingüísticos da

súa variedade tradicional, aos que parece ser que os interlocutores non lles dan un valor indexador, senón que son empregados de forma natural, e polo outro lado formas asociadas a contextos formais como marca de modernidade e de profesionalidade.

En referencia á variación lexical, xa afirmaba García González (1976, p. 338) que “donde se manifiestan de modo más contundente las interferencias castellanas en el gallego es en el léxico”. En consecuencia, o discurso dos nosos informantes está fortemente influenciado por tecnicismos procedentes do castelán, que substitúen voces patrimoniais galegas asociadas a modelos produtivos anticuados que non corresponden cos modelos modernos actuais. En certos casos, como acontece co caso do binomio *muxir-ordenar*, hai unha imperante utilización do termo castelán, o que indexa, a xuízo dos nosos informantes, modernidade, pois fai referencia á extracción do leite de forma mecanizada, fronte á forma *muxir*, que se asocia á gandería tradicional. Outra exemplificación clara presente neste modesto corpus prodúcese na diversa nomenclatura en lingua castelá empregada polos informantes, pois é recorrente o uso de termos como *novillas*, *cosechar*, *abonos compuestos e complejos*, que ás veces se alternan con formas ou adaptacións galegas como *colleitadora*, *becerras*, *nitroxeno* ou *dixestibilidade* entre outras. Non obstante, estas interferencias non só son extraídas do castelán, senón tamén do inglés ou do latín en menor medida cando se fai referencia á linguaxe clínica, o que reporta a información de que os nosos informantes son coñecedores de diferentes recursos que empregan ao seu criterio para dar un maior recoñecemento ao seu discurso e a través del incluírse dentro dun grupo social en concreto: o dos produtores agrícolas capitalizados, que empregan técnicas de produción modernizadas, moitas veces importadas dos modelos de produción doutros países.

En termos xerais, podemos observar que a lingua destes informantes garda unha serie de relacións en canto aos usos lingüísticos. Obsérvase como utilizan, en diferente grao, elementos da súa variedade local, maiormente fonéticos, que se combinan con elementos, maiormente lexicais, importados doutras linguas (castelán e inglés) e doutras variedades lingüísticas (lingua estándar e modelos lingüísticos presentes na esfera pública) coas que mostran estar

familiarizados. As escollas reflicten posturas e identidades concretas que os informantes queren proxectar, tal e como son unha imaxe de modernidade, profesionalidade ou pertenza a un grupo social concreto.

Estas variedades híbridas están presentes en contextos conversacionais determinados, concretamente no discurso de tipo profesional, en situacións de semiformalidade (conversa no seus postos de traballo), e presentan unha notable diferenza con respecto a variedade informal dos propios falantes.

Con respecto ao cambio lingüístico e á súa natureza, pódese determinar que se leva a cabo como froito dun proceso de construción da identidade por medio do discurso e que está fortemente influenciado polo contexto no que se leva a cabo, xa que se puido observar a utilización de patróns lingüísticos concretos durante as súas intervencións, como poden ser os saltos de escala. Pola contra, púidose observar tamén que nas rupturas do discurso por factores externos á conversa, o seu discurso achegábase máis á variedade esperada por estes tipo de interlocutores en canto a trazos xeográficos, sociais e situacionais, presentando así variedades cun gran dinamismo.

8. Conclusión

Tomando como punto de partida os postulados da terceira vaga da sociolingüística variacionista (Eckert 2012; Kiesling 2009), que propón que as identidades se constrúen na interacción, con consecuencias que afectan o cambio lingüístico, tratouse de demostrar, por medio da análise da lingua de dous informantes dunha área rural situada no occidente da provincia da Coruña, que as formas de contacto co español e coa variedade estándar se combinan xunto cos trazos característicos da fala local para indexar valores principalmente de tipo sociocultural e ideolóxico. Puidemos comprobar a través das intervencións dos nosos informantes que estas formas indexicais están á súa disposición para a creación de identidades mediante a interacción (Joseph 2010) e que a través do mecanismo da indexicalidade (Silverstein 2003) constrúen diversas posturas e ideoloxías.

O contacto coa variedade estándar, producido mediante a escolarización e a súa difusión na administración pública e nos medios de comunicacións de masas, móstrase en maior ou menor medida en todos os informantes a partir da utilización de formas propias desa variedade que non están presentes na súa fala local e que se asocian principalmente a rexistros formais e cultos. Nela, segundo o criterio dos nosos informantes, os trazos fonéticos locais característicos como o seseo e a gheada ou as formas con ditongo en *-ui-* (*muito*), asociados á pertenza a certos grupos sociais e a contextos informais, non teñen cabida nese tipo de contextos discursivos.

Ademais, o contacto coa lingua castelá, producido pola súa difusión en practicamente todos os ámbitos, pero especialmente en contextos profesionais e industriais, móstrase sobre todo no plano léxico a partir da adaptación de terminoloxía específica, relacionada coas actividades que os informantes desenvolven no seu día a día. Como puidemos observar, substitúen certas formas galegas polas formas castelás que se asocian a técnicas e modelos produtivos industrializados ata hai ben pouco no ámbito rural, polo que tamén se pode defender que indexan modernidade.

Cabería resaltar tamén a enorme influencia da difusión de certos modelos lingüísticos que se reproducen no seo da esfera pública e que teñen un forte impacto sobre outras variedades lingüísticas. Este tipo de usos lingüísticos asóciase a certa elite cultural e social, polo que a orientación cara á escolla destes recursos indexicais marca certo grao de distinción fronte a outros grupos sociais e utilízase para construír personalidade no discurso.

Finalmente, aínda que as mostras non son representativas debido a que se limitan a dous únicos informantes, debemos destacar que estes resultados amosan indicios de que as variedades dalgúns membros das comunidades rurais non son máis conservadoras e impermeables ás mudanzas lingüísticas, posto que, como acabamos de demostrar, tamén estas presentan un gran dinamismo no sentido da creación de novas variedades, en que usos lingüísticos tradicionais da variedade local se combinan con elementos tomados da variedade estándar e/ou da lingua castelá. Estas variedades aparecen no discurso profesional (que era o tema da conversa), nunha situación de semiformalidade (entrevista no seu lugar de traballo) e, polo

menos, nalgúns casos presentan unha notable diferenza respecto da variedade informal dos propios falantes.

Referencias bibliográficas

- Álvarez, Rosario e Xove, Xosé (2002). *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Balsa Barreiro, José (2011). Evolución del urbanismo y de la disposición territorial del poblamiento en un municipio coruñés de interior: caso de Santa Comba (Galicia, España). *Revista de Urbanismo*. 24, 76-118.
- Bealer, Robert C.; Willits, Fern K. e Kuvlesky, Williams P. (1965). The meaning of rurality in American society: Some implications of alternative definitions. *Rural Sociology*. 30, 255-266.
- Blommaert, Jan (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucholtz, Mary e Hall, Kira (2010). Locating identity in language. En: Carmen Llamas e Dominic Watt, eds. *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 18-28.
- Calderón Noguera, Donald Freddy e Alvarado Castellanos, Julia (2011). El papel de la entrevista en la investigación sociolingüística. *Cuadernos de Lingüística Hispánica*. 17, 14-16.
- Eckert, Penelope (2012). Three waves of variation study: the emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology*. 41, 87-100.
- Fernández Ordóñez, Inés (2012). Dialectal areas and linguistic change. Pronominal paradigms in Ibero-Romance dialects from a cross-linguistic and social typology perspective. En: Gunther De Vogelaer e Guido Seiler, eds. *The Dialect Laboratory. Dialects as a Testing Ground for Theories of Languages Change*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 73-106.
- Fernández Rei, Francisco (1990). *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Fernández Rei, Elisa (2008). Algúns aspectos da prosodia nos medios de comunicación. En: Mercedes Brea, Francisco Fernández Rei e Xosé L. Regueira, eds. *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*.

- Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 247-255.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1998). *Gramática da lingua galega. I. Fonética e fonoloxía*. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- García González, Constantino (1976). Interferencias lingüísticas entre gallego y castellano. *Revista de la Sociedad Española de Lingüística*. 6 (2), 327-343.
- González González, Manuel (1991). Subsistemas de sibilantes do galego actual. En: Dieter Kremer, ed. *Actes du XVIII CILPhR* (Trier, 1986). Tübingen: Niemeyer. vol. 3, 531-548.
- González González, Manuel, dir. (2003). *O galego segundo a mocidade*. A Coruña: Real Academia Galega.
- González González, Margarita (2002). *El gallego hablado de Cangas de Morrazo*. Tese de doutoramento. Universidad de Oviedo.
- IGE = Instituto Galego de Estatística (2017). Economía. Os sectores de actividade. Definicións e conceptos teóricos. *Instituto Galego de Estatística. Portal educativo* [web]. Disponible en <http://www.ige.eu/estatico/educacion/Economia/Sectores/Teoria.htm#primario>
- Johnstone, Barbara (2010). Locating language in identity. En: Carmen Llamas e Dominic Watt, eds. *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 29-36.
- Joseph, John (2010). Identity. En: Carmen Llamas e Dominic Watt, eds. *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 9-17.
- Kiesling, Scott (2009). Style as stance: Can stance be the primary explanation for patterns of sociolinguistic variation? En: Alexandra Jaffe, ed. *Sociolinguistic Perspectives on Stance*. Oxford: Oxford University Press, 177-194.
- Mariño Paz, Ramón (2017a). Breve reflexión histórica sobre o cambio inducido por contacto castelanizante en galego. En: Xosé Luís Regueira e Elisa Fernández Rei, eds. *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 45-62.
- Mariño Paz, Ramón (2017b). *Fonética e fonoloxía históricas da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

- Míguez Iglesias, Dolores (1996). Seseo e gheada en Viceso (Brión). *Cadernos de Lingua*. 14, 39-57. <https://doi.org/10.32766/cdl.14.172>
- Monteagudo, Henrique e Santamarina, Antón (1993). Galician and Castilian in contact: historical, social and linguistic aspects. En: Rebecca Posner e John N. Green, eds. *Trends in Romance Linguistics and Philology*. A Haia: Mouton de Gruyter, 117-173.
- Monteagudo, Henrique (1999). *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Penny, Ralph (2004 [2000]). *Variación y cambio en español*. Madrid: Gredos.
- Pizarro Pedraza, Andrea (2016). Variación semántica y significado social: hacia una sociolingüística cognitiva de la Tercera Ola. *Dicenda*. 34, 311-338.
- Regueira Fernández, Xosé Luís (2014). Mantenimiento y cambio lingüístico: fricativas sibilantes en gallego. *Revista de Filología Románica*. 31, 151-168.
- Regueira Fernández, Xosé Luís (2015). Coma na casa en ningún lado. Mantemento, cambio e identidade nunha fala rural. *Gallècia – III Congreso Internacional de Linguística Histórica (Santiago de Compostela, 27-30 de xullo de 2015)*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Regueira Fernández, Xosé Luís (2016a). La lengua de la esfera pública en situación de minorización: español y portugués como lenguas de contacto en el lenguaje político gallego. En: Dolors Poch Olivé, ed. *El español en contacto con las otras lenguas peninsulares*. Madrid / Frankfurt am Main: Iberoamericana / Vervuert, 39-59.
- Regueira Fernández, Xosé Luís (2016b). *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*. Section 8: *Linguistique variationnelle, dialectologie et sociolinguistique*, Jean-Paul Chauveau, Marcello Barbato, Inés Fernández Ordóñez, eds., Nancy: ATILF [ed. Electrónica] (Data de acceso: 17/02/2022).

- Rial Montes, Tamara (2018). As sibilantes en Zas: análise dun cambio en proceso. *Cadernos de Lingua*. 36, 9-29. <https://doi.org/10.32766/cdl.36.1>
- Roseman, Sharon R.; Prado Conde, Santiago; e Pereiro Pérez, Xerardo (2013). Antropología y nuevas ruralidades. *Gazeta de Antropología*. 29 (2), artigo 01.
- Ruiz Rivera, Naxhelli e Delgado Campos, Javier (2008). Territorio y nuevas ruralidades: un recorrido teórico sobre las transformaciones de la relación campo-ciudad. *EURE: Revista latinoamericana de estudios urbano regionales*. 4 (102), 77-95.
- Silverstein, Michael (2003). Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication*. 23 (3-4), 193-229.
- Suárez Quintas, Soraya (2017). O galego non é o ghallego que falamos nós: A percepción e as actitudes como condicionantes do cambio lingüístico. En: Xosé Luís Regueira e Elisa Fernández Rei, eds. *Estudos sobre o cambio lingüístico no galego actual*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 189-213.
- Woolard, Kathryn (2008). Whydatnow?: linguistic-anthropological contributions to the explanation of sociolinguistic icons and change. *Journal of Sociolinguistics*. 12 (4), 432-452.

UN FUTURO INCERTO: A VARIACIÓN *IR + INF.* E *HABER (DE) + INF.* NO GALEGO ORAL CONTEMPORÁNEO

Daniel Amarelo

Universitat Oberta de Catalunya
damarelom@uoc.edu

Resumo: Este traballo analiza a variación da expresión do futuro no galego oral contemporáneo. A lingua galega ten mecanismos de expresión de futuridade que van alén do futuro sintético: perífrases con *ir* e *haber* + infinitivo, por unha banda, e o uso do presente por futuro, pola outra (Álvarez e Xove 2002; Freixeiro Mato 2006). As formas con *ir* e *haber* coexisten para a referencia temporal futura e serán as protagonistas da presente investigación. Que factores lingüísticos favorecen cada unha das formas? Conserva *haber* + *inf.* usos derivados das súas orixes deónticas? Como se relacionan ambas as dúas formas cos seus respectivos procesos de gramaticalización? Para iso, reúnense 150 exemplos de futuro perifrástico (*ir* + *inf.*) e 150 exemplos de futuro con *haber* (*haber (de) + inf.*) extraídos do Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega e codificados segundo diversos factores lingüísticos. Despois dunha análise variacionista co programa estatístico Goldvarb/Vabrul, móstranse os resultados cuantitativos dos factores estatisticamente significativos. A continuación, ofrécense algunhas lecturas analíticas desta variación desde a lingüística baseada no uso. En definitiva, este traballo deita luz sobre as finas fronteiras entre temporalidade e modalidade no ámbito do futuro, así como sobre os posíbeis procesos de gramaticalización destas formas en competencia.

Palabras chave: futuro, galego, evidencialidade, corpus, variacionismo.

Title: An uncertain future: the “*ir* + *inf*” and “*haber (de) + inf*” variation in the contemporary oral galician language

Abstract: This paper analyzes the future expression variation in contemporary oral Galician. This language has mechanisms for expressing futurity that go beyond the synthetic future: periphrases

with *ir* and *haber* + infinitive, on the one hand, and the use of the present for future, on the other (Álvarez & Xove 2002; Freixeiro Mato 2006). Forms with *ir* and *haber* coexist for the future temporal reference and will be the protagonists of the present investigation. What linguistic factors favor each of the forms? Does *haber* + *inf.* conserve uses derived from its deontic origins? How are both forms related to their respective processes of grammaticalization? With that in mind, 150 examples of the periphrastic future (*ir* + *inf.*) and 150 examples of the future with *haber* (*haber* (*de*) + *inf.*) were extracted from the Computerized Oral Corpus of the Galician Language and coded according to various linguistic factors. After a variationist analysis using the statistical program Goldvarb/Vabrul, the quantitative results for the statistically significant factors are shown. Next, we provide some analytical readings of this variation from usage-based linguistics. Finally, this work sheds light on the fine boundaries between temporality and modality regarding the future, as well as on these competing forms' possible grammaticalization processes.

Key words: future, Galician, evidentiality, corpus, variationism.

1. Introducción

O futuro é o eido do que aínda non ocorreu na realidade, o que, con maior ou menor implicación, as falantes codifican nas súas linguas a partir da proxección e da predición. Polo tanto, este dominio gramatical sitúase entre a temporalidade e a modalidade; é dicir, entre o intervalo de tempo específico respecto ao momento da enunciación, en primeiro lugar, e o carácter (im)probábel, certo ou permitido/prohibido dunha determinada enunciación, en segundo lugar. Como indican Bybee, Perkins e Pagliuca (1994a), a interpretación máis común da posibilidade e da probabilidade, como significados epistémicos, sitúase por defecto no que se espera que suceda no futuro (1994a, p. 207). Esta situación converteu o futuro nun tema de investigación popular, especialmente nas linguas románicas, xa que, como indica Coseriu, “the future, as it is concretely lived, is by necessity a ‘modal’ tense: modal meanings don’t interfere with it” (*apud* Aaron 2010, p. 8).

Este traballo, entón, estuda a variación das perífrases temporais *haber (de) + inf.* e *ir + inf.* no galego oral contemporáneo, tentando ampliar este debate a partir do suposto de que estas expresións, malia expresaren futuro, “cannot be considered equivalent constructions [since they] may carry epistemic overtones” (Aaron 2010, p. 2).¹ Ao longo destas páxinas exploraremos esta cuestión a través da consideración do futuro en traballos anteriores, tanto de carácter xeral coma de aplicación específica ao galego/portugués e ao castelán, destacando aquelas achegas teóricas que axuden a comprender a variación na expresión do futuro (sección 2). A continuación, presentaranse os datos empregados para a análise, os factores considerados e as pautas metodolóxicas seguidas neste traballo (sección 3). Posteriormente, móstranse os resultados obtidos na análise variacionista e unha posíbel lectura destes (sección 4) para pasar finalmente ás conclusións (sección 5).

2. Marco teórico

O futuro é un dos temas que máis interese espertou no estudo lingüístico e mesmo se converteu nun dos temas estrela da investigación lingüística románica (Aaron 2010). Da fórmula perifrástica latina *cantare habeo* teríase desenvolvido unha construción sintética en linguas románicas como o galego, do tipo *cantarei*, tras a perda do seu valor posesivo (Freixeiro Mato 2006, p. 440). Benveniste (1968) sinala que esta forma de futuro latino non eliminaría a forma clásica de *cantabo*, senón que apuntaría cara a un sentido de predeterminación e non tanto de intención. Ese proceso de cambio podería entenderse como unha transformación ou mutación conservadora na cal se substitúe “a morphemic category by a periphrastic category with the same function” (1968, s. p.). A auxiliarización, neste caso mediante *haber*, representa así un mecanismo esencial no desenvolvemento do futuro, que na actualidade se repite co verbo *ir*, que á súa vez compite co primeiro dentro do dominio temporal do futuro.

---

1 Aaron (2010) refírese aquí ás formas *cantarei* e *vou cantar*, mais a súa afirmación pode ser estendida ao noso caso.

Bybee, Perkins e Pagliuca (1994a), no seu clásico estudo translingüístico, sinalan que o futuro é o significado máis expandido de todos no catálogo de linguas que recollen. De feito, o máis habitual é que unha lingua teña varias formas de expresar o futuro, polo xeral debido a capas de marcadores máis antigos en convivencia (ou subxacentes) con outros novos, como ocorre en portugués (Poplack e Malvar 2007) e, como amosaremos, en galego. Neste proceso poden darse situacións de especialización, nas cales unha forma de expresión do futuro se especializa e a outra non; ou en que as diversas formas están especializadas en significados diverxentes; ou, aínda, en que están a actuar usos nos que non se conserva o significado orixinal, que non teñan valor futuro, pero que xogaron un papel no proceso de desenvolvemento e gramaticalización deste significado. Esta dinámica situación exige o estudo empírico da competencia de construcións dentro de tal dominio gramatical. De entre o reducido conxunto de recursos lingüísticos que dan pé ao futuro destacan os de carácter léxico, con especial atención aos verbos de movemento, como ocorre en galego coa estrutura *ir + inf.*, e aos verbos de significado xenérico como *ser* ou *haber*, como tamén acontece nesta lingua. Deste xeito, o papel da predición é central á hora de comprender como se gramaticaliza e varía o futuro, xa que suscita un maior valor de certeza ou de probabilidade desde a súa orixe orientada ao axente (Bybee, Perkins e Pagliuca 1994b, p. 202); por exemplo, no caso de *haber (de) + inf.*, o seu carácter deóntico.

As gramáticas galegas notan a delicada situación do futuro sintético, con significados cada vez máis modais: xunto co uso das perífrases consideradas neste traballo, tamén se emprega con forza o presente para expresar o futuro, xa que

as máis das veces o uso do Fut. con valor pO parece que leva asociados sentidos de incerteza, de inseguridade, e aínda que o locutor diga con seguridade (non-probable) *Virá mañá* (= *Vén mañá*) o alocutario pode percibilo como ‘Se cadra vén’. Esta é unha das razóns polas que o Pte. se emprega con frecuencia con valor pO, xa que o valor modal queda entón perfectamente definido como ‘non-probable’. (Álvarez e Xove 2002, p. 292)

Seguindo a Rojo (1974), sabemos que as perífrases verbais de futuridade no galego moderno teñen unha alta frecuencia: *haber (de) + inf.* está máis presente canto máis popular e menos literario é o texto, mentres que o futuro sintético non se utiliza en exceso. A alternancia de formas verbais de expresión do futuro explícase en termos sociais e diacrónicos de acordo cun proceso de renovación constante: unha forma desgástase semanticamente polo seu uso frecuente e outra desprázase para apoiar a carga intencional do falante (Freixeiro Mato 2001, p. 272).

Por unha banda, *haber (de) + inf.* trátase dunha perífrase temporal de posterioridade con sentido de obrigación interna (Álvarez e Xove 2002, p. 340) cuxos valores foron caracterizados de xeito ás veces contraditorio. Para Álvarez e Xove, os valores modais obrigatorios e os valores temporais de posterioridade solápanse ata o punto de ser practicamente indistinguíbeis (2002, p. 344), coa excepción de que é imposible que *haber (de) + inf.* sexa temporal sen ser modal, mentres que pode haber casos modais que non impliquen necesariamente posterioridade (2002, p. 354). Segundo García Represas, “os matices obrigativos de HABER (DE) + Infinitivo son sempre secundarios respecto dos temporais” (2001, p. 110), xa que esta forma supostamente non podería utilizarse con sentido deónico nun marco temporal presente. Nesta liña, Montero Küpper sinala que “*haber de* só pode expresar certeza (hipótese segura) o que se debe ó valor base de obriga. Por isto, [...] *haber de* [...] implica unha necesidade de realización, aínda que esta necesidade se ve relativizada polo valor de futuridade” (1999, p. 733).

Por outra banda, *ir + inf.* é unha perífrase temporal de posterioridade “prospectiva” que, ao mesmo tempo, pode funcionar cun sentido aspectual inminente (Álvarez e Xove 2002, p. 340), relacionada polo tanto coa inmediatez. Esta expresión está marcada polo seu sentido inminente, ao que se engaden aspectos semánticos de progresividade e intencionalidade. Álvarez e Xove afirman que “é tamén frecuente que a perífrase se empregue para expresar posterioridade inmediata, que pode confundirse co significado próximo, pero diferente, de inminencia” (2002, p. 357).

Noutras variedades como a portuguesa e a brasileira observamos unha reformulación histórica constante do futuro, con formas

sintéticas e analíticas en variación e con factores lingüísticos cuxo peso alterna en diferentes períodos. Por desgraza, non dispoñemos deste tipo de estudos pancrónicos para a variedade lingüística galega. Poplack e Malvar (2007) céntranse no desenvolvemento diacrónico de diferentes formas futuras en portugués e na pugna gradual entre elas. A través da noción de substitución [*replacement*] e da evolución do futuro sintético (*servirei*), futuro perifrástico con *haber* (*hei de pôr*), presente por futuro (*principia*) e futuro perifrástico con *ir* (*vou tirar*) durante os últimos cinco séculos, as autoras explican como o futuro sintético se converteu en algo raro, o futuro con *haber* practicamente non existe e a opción do presente por futuro segue sendo minoritaria. No tránsito do século XVI ao XVIII obsérvanse dúas variantes para o futuro: mentres que o sintético se identifica como o expoñente básico da futuridade, a forma con *haber* enténdese como expresión de intención e obriga ou necesidade. No entanto, no século XIX introdúcese unha terceira variante, o presente por futuro, cun valor de proximidade dentro do paradigma de referencia temporal. Isto fai que o futuro sintético, aínda hexemónico, adquira valores máis específicos ou secundarios como a indeterminación ou o imperativo. A medida que o futuro sintético diminúe en uso e forza, os valores específicos que lle asignan as gramáticas multiplícanse paradoxalmente. Así, o futuro perifrástico con *haber*, tamén en proceso de desaparición, relaciónase con todas as súas lecturas orixinais e o presente por futuro, á súa vez, pasa a se relacionar coa certeza. Até mediados do século XX, e independentemente de que se convertese na forma máis usada, *ir + inf.* non se atesta nas gramáticas.

Desde unha perspectiva variacionista, Poplack e Malvar (2007) defenden que todas estas formas foron neutralizadas no discurso e que non todas conviviron nas mesmas condicións, até o punto en que contemporaneamente *ir* domina o paradigma. Da súa análise extráese o feito de que ao longo de todo o proceso histórico hai sempre dúas variantes, unha analítica e outra sintética, en conflito. Indo período por período (séculos XVI-XVIII, século XIX e XX), amosan que na primeira etapa predomina o futuro sintético [FS] e favorécese o futuro con *haber* en contextos asumidos e frases interrogativas e negativas, sendo o presente por futuro moi raro (mais favorábel aos verbos de movemento). No segundo estadio, o futuro

con *ir* entra con forza a través de contextos de futuro próximo (*ir* e presente por futuro supoñen xa un terzo das ocorrencias) e prefírese nos contextos máis frecuentes e menos marcados; á súa vez, o presente por futuro está restrinxido á especificación adverbial e parece herdar do FS o seu papel de expresión dos eventos continxentes, mentres que este último fica atrincheirado en contextos con adverbios inespecíficos. Finalmente, na última etapa, o futuro con *haber* practicamente desaparece e o FS restrínxese aínda máis, de modo que as súas asociacións con adverbios inespecíficos pasan ao presente por futuro; o novo futuro con *ir* foi gramaticalizándose e estendéndose a todo o paradigma agás os redutos nos que o presente por futuro se mantén (contextos continxentes e aqueles modificados por adverbios específicos).

Se entendermos o cambio lingüístico como un conxunto de axustes pequenos e graduais no sistema (Bybee 2010), podemos comprender que existen períodos de transición (non abruptos) no futuro. Dun enfrontamento entre unha forma sintética e outra analítica no pasado (FS vs. *haber*), pásase na contemporaneidade a outra entre novas variantes sintéticas e analíticas (*ir* vs. presente), pechando o círculo. Os factores que restrinxen unha ou outra forma, unha vez que estas desaparecen, mudan tamén o seu efecto sobre a variación, sustentando así a constante reconfiguración da gramática.

No caso particular do portugués brasileiro, Ferrari e Alonso (2009) analizan o futuro desde a gramática das construcións e céntranse na variación entre o futuro perifrástico (*ir + inf.*) e o futuro sintético (*fará*), sen teren en conta, polo tanto, a forma con *haber*, que si incluímos nesta investigación. As autoras defenden que o futuro perifrástico é máis subxectivo que o sintético (contén unha maior interferencia do falante) partindo da teoría dos espazos mentais. Quer por graos de certeza, quer por graos de compromiso por parte dos falantes, as construcións perifrásticas do futuro —nunha escala *ir > dever > poder*— marcarían unha maior subxectividade. No caso do galego, porén, interésanos analizar as diferenzas entre dúas perífrases verbais concretas —con *ir* e *haber*— deixando de lado o futuro sintético que, como é sabido, si marcaría subxectividade ao relacionarse coa modalidade epistémica.

De feito, un dos aspectos máis relevantes para a comprensión do futuro é o seu carácter intermediario entre a temporalidade e a modalidade (Cunha 2021; Freixeiro Mato 2006, pp. 440-441 e 465), xa que esta dimensión lingüística se ocuparía do “ámbito da predición, da potencialidade, non da constatación obxectiva do que é ou foi” (Cidrás 2009, p. 42). En galego, o futuro simple (*terá*) convive con formas alternativas como a clásica *haber (de) + inf. (ha de ter)* e a innovadora *ir + inf. (vai ter)*. Esta última registrou un aumento espectacular que nos indica o reforzo dos valores modais sobre os temporais, que acabamos de comentar, no caso de formas como o futuro sintético e con *haber*. Deste modo, como sinala Cidrás seguindo os postulados da lingüística baseada no uso e en liña con investigacións como as de Poplack e Malvar (2007) e Aaron (2010),

a constante recomposición do sistema sintáctico das linguas semella responder, máis que a unha oca inclinación ao cambio polo cambio, a unha dinámica de equilibrio inestable entre dúas forzas que teñen carácter de constante: a necesidade de codificación explícita e rigorosa propia do modo gramatical e as vantaxes da versatilidade inherente ao modo pragmático. (Cidrás 2009, p. 44)

No entanto, a variación da expresión do futuro en galego foi moi pouco estudada fóra de tratados gramaticais ou enfoques intuitivos, polo que non dispoñemos de estudos de corpus que ofrezan unha representación cuantitativa e empírica do uso real das construcións en conflito. Por iso, neste traballo propomos a análise da variación *haber (de) + inf.* vs. *ir + inf.*, xa que ambos presentan unha maior vitalidade que o futuro sintético (p. ex., *terá*), ambos proceden de procesos de auxiliarización e gramaticalización (Hopper e Traugott 2003) por medios léxicos e pragmáticos (verbos de movemento e de significado xenérico), e ambos expresan unha referencia temporal futura (posterior ao momento da enunciación). Así, que factores lingüísticos restrinxen ou favorecen a aparición da forma con *haber*, historicamente máis antiga, fronte á forma con *ir*, máis innovadora e omnipresente no galego contemporáneo? No marco desta variación particular, como afectan os procesos de gramatica-

lización de ambas as construcións de futuro ao seu reparto no uso real —é dicir, a súa gramática probabilística? En definitiva, que nos di a imaxe en tempo real ofrecida pola análise cuantitativa sobre o futuro destas formas de futuro e a súa *division of labor*, en termos de Aaron (2010)?

3. Datos e metodoloxía

Para este estudo codificamos 150 instancias de *haber + inf.* e 150 exemplos de *ir + inf.*, cun total de 300 ocorrencias. Ambas as dúas formas constitúen a variable dependente neste caso, e a forma *haber (de) + inf.* é aquí a escollida para analizar a súa gramática probabilística, pois, a pesar da súa antigüidade, presenta certa vitalidade na variedade galega se a compararmos co castelán ou con outras variedades do portugués. Tal construción compite coa forma *ir + inf.*, máis recente, innovadora e frecuente na lingua (Freixeiro Mato 2006, p. 439), que, como hipotetizamos, estaría espallándose e ocupando significados e contextos antes relacionados con outras variantes. Malia que unha terceira variante sería o futuro sintético (por exemplo, *irei* ou *virás*), decidimos centrar a nosa análise só na primeira parella, xa que esta última está a sufrir un proceso de declive nos usos orais e informais. Ademais, o futuro sintético parece moverse en gran medida do ámbito da temporalidade ao ámbito da modalidade. Isto provoca que, por exemplo en castelán, os falantes empreguen os adverbios temporais cando empregan o futuro sintético con sentido temporal como elemento de apoio contextual: “if a speaker wants to be understood as referring to a future moment, and the same speaker construes her hearer’s associations of SF to include contexts outside futurity, she may produce a temporal adverbial alongside the SF” (Aaron 2010, p. 27).

Seguindo Aaron (2010), non incluimos nos nosos exemplos aqueles casos de *ir + inf.* de carácter habitual (do tipo *voy a dar un paseo todas las noches*) nin tampouco aqueles casos de *haber* de carácter epistémico e sen referencia temporal futura (do tipo *habrá de tener unos 50 años*), que quedan fóra do contexto variábel [*envelope of variation*].

A fonte da que se extraeron os datos é o Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega (CORILGA), elaborado no Instituto da Lingua Galega (ILG) da Universidade de Santiago de Compostela. Este recurso recolle producións orais reais desde finais dos anos 60 até a actualidade en distintos niveis, rexistros e tipos discursivos vehiculadas en galego —desde gravacións de corte antropolóxico elaboradas nos anos sesenta e setenta, até telexornais de actualidade, pasando por lecturas literarias, entrevistas, conversas informais ou debates políticos. No noso caso, só consideramos producións codificadas como rexistro informal neste corpus. Orixinalmente, CORILGA foi deseñado para o estudo da variación e do cambio lingüístico, polo que se torna nunha fonte moi útil para un enfoque como os estudos de variación lingüística e gramaticalización, que guían a nosa achega. De acceso libre, este corpus conta con distintos arquivos de son segmentados para cada gravación, con transcripcións ortográficas aliñadas co arquivo sonoro, cun total de máis de sesenta e cinco horas de material. Ademais, as transcripcións están lematizadas e anotadas a nivel fonético, morfolóxico, textual e temático, o que posibilita buscas complexas e coordenadas.

Os factores lingüísticos que codificamos neste traballo, seguindo os traballos anteriores para castelán e portugués que comentamos, son a persoa gramatical, a polaridade, o tipo de cláusula, o tipo de oración, a presenza/ausencia de adverbio temporal, a inmediatez, o grao de certeza e a presenza/ausencia do clítico. A persoa gramatical divídese en seis categorías: primeira, segunda e terceira persoas do singular e primeira, segunda e terceira persoas do plural. A polaridade divídese entre afirmacións afirmativas e afirmacións negativas, estas últimas xeralmente marcadas polas partículas *non* ou *nunca*. O tipo de cláusula refírese ao carácter declarativo ou interrogativo do enunciado; é dicir, se o falante organiza a información de forma asertiva ou se, pola contra, a formula como unha posibilidade mediante preguntas directas ou indirectas. O tipo de oración trata sobre a natureza principal ou subordinada da construción no seu contexto sintáctico. O adverbio de tempo clasifícase segundo estea ou non presente explicitamente no contexto da oración, entendendo por adverbio de tempo tamén as cláusulas completas e os sintagmas adverbiais superiores a unha soa palabra (do tipo *cando*

tiña 5 anos). Entendeuse, para este traballo en específico, a inmediatez como o rango de ocorrencia próximo das accións que conteñen as construcións de futuro analizadas: marcamos como inmediatos aqueles casos nos que a acción se vai producir nos momentos seguintes e non, por exemplo, no día posterior. O grao de certeza é un dos factores máis complicados e ao mesmo tempo importantes desta investigación. Refírese principalmente a unha indicación xeral do grao de compromiso do falante co contido do seu enunciado, máis aló do grao de posibilidade ou necesidade real da proposición (Palmer 1986). Deste xeito, márcase como “non” se a ocorrencia é neutra a este respecto e como “si” se existe un compromiso do falante coas posibilidades continxentes do que está a dicir. A presenza ou ausencia dun clítico refírese á incrustación —ou non— dun clítico (xeralmente acusativo ou dativo) no complexo verbal perifrástico analizado.

Na seguinte táboa poden observarse os grupos de factores que tivemos en consideración acompañados de exemplos do corpus:

Táboa 1. Factores lingüísticos tomados en consideración

Persoa gramatical	P1	(1) <i>mira vouche dicir primeiro antes de que vaías traballare como é o trato</i> (OIED-RUR-CHEN-ORDES-44-1966)
	P2	(2) <i>e se me dás o que se veña chegar por ti ao camiño <u>has de tere</u> suerte toda canta queiras</i> (OIED-RUR-CHEN-MESIA-02-1966)
	P3	(3) <i>bueno xa que o imos cortar pois o de que a gravación esta <u>vai ser</u> anónima o que pasa é que necesito o: permiso:</i> (OICO-RUR-CORILGA-DUMBRIA-01-2013)
	P4	(4) <i>que <u>habemos de ir</u> despertar a miña sogra empezá-ba-lle {<desacordo> ai} eu non che vou</i> (OIED-RUR-CREG-VILALBA-1984-ORT)
	P5	(5) <i>pero ¿pensades que cambiando a lingua <u>ides</u> cambiar a realidade?</i> (OICO-URB-CBAS-SANTIAGODE-COMPOSTELA-01-2013)
	P6	(6) <i>e eu quedo na coruña e <u>hanche</u> preguntar por min</i> (OIED-RUR-CHEN-CERCEDA-01-1966)

Polaridade	afirmativa	(7) e díxolle ao home “Xan <u>ti vas durmir</u> aló arriba” (OIED-RUR-CHEN-CERCEDA-01-1966)
	negativa	(8) e dicía ela “traballos pasarei-nos pero zoco <u>non hei de calzar</u> ” (OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-23-1995)
Tipo de cláusula	declarativa	(9) o mellor é poñe-lo así especificamente porque despós os avogaos <u>van buscar</u> as patrañas de: (OICO-URB-CBAS-SANTIAGODECOMPOSTELA-01-2013)
	interrogativa	(10) ¿cando queiras ter mozo non me: <u>non me has de falar?</u> (OIED-RUR-ALGA-NOIA-01-1975)
Tipo de oración	principal	(11) ¿e: e non sabe? eu xa <u>hei de mirar</u> por estar na carretera máis ou menos porque eu a esa hora estou na casa (OIED-RUR-CHEN-ABEGONDO-01-1966)
	subordinada	(12) pois cada vez o fas pior e non: <u>pensas no que vas facer</u> (OIED-RUR-CBAS-MEIRA-01-2011)
Adverbio temporal	si	(13) dixo el “mira pois agora <u>vasme a levar</u> ti ao río a min” (OIED-RUR-CHEN-BUEU-11-1967)
	non	(14) ¿quen vos quen vos dá gallego? que lle <u>hei preguntar</u> á profesora (OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-33-1995)
Inmediatez	si	(15) ¡dá-lle pa terra que <u>se vai facer</u> noite e despois é peor! (OIMO-SURB-AGO-MUROS-01-1996)
	non	(16) siempre estás mirando que parece que dás lástima pero calquera día <u>has de apañar-e</u> en lugar de viño van-che dar unha mantelada que te van fastidiar-e (OIED-RUR-CREG-CABREIROS-VILACIDE-FRANCISCO-1984-01)
Grao de certeza	si	(17) pero <u>habemos de ir</u> un día con dinamita e si non vai a gruta vai o monte ó carallo unha das dúas cousas (OIMO-SURB-AGO-MUROS-01-1996)
	Non	(18) cando tamos a punto dunha excursión <u>falamos</u> a ver con quen <u>imos ir</u> no asiento (OIED-RUR-AGO-MUXIA-03-1995)
Clítico	Si	(19) o señor aquel dixo “home o macho non o saques que <u>nos vai sentir</u> ” (OIED-RUR-CHEN-PEDRAFITADOCEBREIRO-01-1966)
	Non	(20) logo <u>han ter que salir</u> os homes a roubar de noite aos camiños (OIED-RUR-CHEN-ORDES-26-1965)

A análise cuantitativa á que sometemos estas formas verbais, coa intención de aclarar os seus posíbeis valores gramaticais e distribución, está facilitada pola ferramenta Goldvarb X (Sankoff, Tagliamonte e Smith 2005), baseada no software Varbrul. En termos xerais, esta ferramenta informática desenvolveuse para poder realizar investigacións (socio)lingüísticas desde unha perspectiva cuantitativa ou variacionista (Tagliamonte 2012). Neste tipo de análises selecciónanse distintas variábeis, das cales unha é a variábel dependente, é dicir, a que ten distintas realizacións (variantes) cuxa variación queremos estudar; e as demais, denominadas independentes, corresponden aos factores que estarían influíndo no uso dunha ou doutra forma, segundo as posibilidades da variábel dependente. Posteriormente, Goldvarb realiza unha análise estatística multivariante na cal a cada factor se lle asigna un peso probabilístico sobre a selección das variantes correspondentes á variábel dependente mediante un proceso de regresión loxística. Realízanse as operacións (“runs”) nunha análise “step-up” e “step-down” e móstrase como os factores influen na previsibilidade da variábel obxecto de estudo. Así, podemos observar paralelamente a frecuencia de aparición das variantes de acordo co peso probabilístico das variábeis independentes e coa porcentaxe de aparición total no corpus.

4. Resultados e análise

A continuación, presentamos os datos recollidos despois da análise cuantitativa en Goldvarb que acabamos de describir. En coherencia co que apuntamos anteriormente, só se amosan aqueles factores que resultaron significativos, polo que foron excluídas a polaridade, o tipo de cláusula, o tipo de oración, a presenza de adverbio temporal e a presenza de clítico.

Táboa 2. Análise Goldvarb

<i>Input:</i>	,5		
Total:	300		
	% 'haber + inf.'	Peso probabilístico	% corpus
Persoa gramatical			
P2	67	,65	16
P6	61	,60	21
P3	53	,49	20
P4	42	,44	16
P1	38	,44	23
P5	17	,13	4
	Intervalo	52	
Inmediatez			
Non	60	,59	66
Si	32	,34	34
	Intervalo	25	
Certeza			
Si	56	,55	65
Non	39	,41	35
	Intervalo	14	

En primeiro lugar, a persoa gramatical representa o maior rango de entre os factores que afectan a selección dunha ou doutra forma. Observamos que a forma P5 aparece en último lugar, mais conta con moitos menos exemplos que o resto de formas. Entón, hai unha clara distinción entre as formas de primeira persoa como P1 e P4 e as de terceira persoa do singular e do plural (P3, P6) e da segunda persoa (*ti*). A perífrase con *haber* é máis frecuente cando se está a falar doutras persoas que cando se fala dunha mesma ou dun grupo no que a persoa locutora está implicada. Consideremos os exemplos seguintes:

(21) *e dixo | ¿tu das-me palabra de canta-la? | dou | señor cura ||
¿e tu **has vir** pa xunto de min pa o altar-e?* (OIED-RUR-CREG-
CARBALLIDO-01-ORT)

(22) *no | “o lebre” non-o **vou dicir** ||* (OICO-URB-CBAS-SAN-
TIAGODECOMPOSTELA-01-2013)

A relación de *haber (de) + inf.* coa modalidade deóntica dárialle un valor obrigativo ás ocorrencias con formas en primeira persoa, cousa que non ocorre no caso de *ir*. Pola contra, o seu uso con outras persoas gramaticais pode servir de mecanismo atenuante, lonxe do carácter máis directo e absoluto do futuro sintético. Álvarez e Xove sinalan, a través do exemplo *Hasme coller de aí unha culler, ¿si?*, que “ás veces o locutor crea unha obriga atenuada para o alocutario en peticións cortesas que son tamén de posterioridade” (2002, p. 355). Estas atenuacións pragmáticas poden axudar a explicar a súa maior frecuencia de uso coa segunda persoa do singular. Nun sentido inverso, a súa baixa frecuencia de uso con formas en primeira persoa está relacionada coa conexión entre *ir + inf.* e os valores de intencionalidade (Freixeiro Mato 2001): a intencionalidade da falante é máis fácil de coñecer e verbalizar do que a dos suxeitos externos a quen está comunicando, xa que non estamos na cabeza do resto das interlocutoras senón na nosa propia. No exemplo (22), a persoa que fala amosa a súa intención cando afirma que non vai dicir a forma “o lebre”, que non presenta concordancia de xénero e, polo tanto, enténdese como incorrecta. Por outra banda, no exemplo (21), o convite ao interlocutor para subir ao altar coa persoa falante aparece atenuada pola forma perifrástica con *haber*. As formas de terceira persoa con *haber*, pola súa parte, tamén poden resultar demasiado obrigativas, de modo que esta construción parece especializarse en coherencia coa súa herdanza deóntica á hora de expresar a temporalidade futura.

Todo isto está relacionado co segundo factor estatisticamente relevante: a inmediatez. O futuro inmediato constitúese nun territorio dominado por *ir + inf.* á luz do seu propio proceso de gramaticalización a partir do valor da intencionalidade marcado pola direccionalidade cara a algún lugar, que posteriormente adquire

sentidos predictivos (Aaron 2010, p. 22). Os dous exemplos seguintes dan conta disto:

(23) *e despois díxo-me meu abuelo || agora **vou-te atar aí** || **vas come-las verzas queiras non queiras** (OIED-RUR-CORILGA-LALIN-03-2014)*

(24) *e un día chegoulle a súa hora a Xan | de que tiña que da-la conta | como nos **ha de pasar** a todos (OIED-CHEN-12-1967)*

A falta de evidencia, transmitida por *haber (de) + inf.*, está relacionada cun tempo xenérico máis futuro, mentres que a proximidade ao momento da enunciación está marcada por valores máis altos de intencionalidade, vehiculada por *ir + inf.* No exemplo (24) vemos como quen fala asegura que o momento da morte é algo que ten que chegar a todo o mundo; máis tarde ou máis cedo, ese momento chega para todas, nun tempo indeterminado, non necesariamente inmediato. Porén, o exemplo (23) móstranos que o avó do falante pretende amarralo e facerlle comer a comida que está a rexeitar. Esta ameaza estrutúrase por medio da forma con *ir*, que lle outorga máis realismo do que a súa posíbel variante “heite de atar aí, has de comer as verzas”. Se esta segunda opción fose realmente utilizada polo falante, perdería o seu sentido inmediato de mandato ameazante nese preciso intre e pasaría a integrar un sentido de obriga a longo prazo.

Finalmente, o terceiro factor relevante para a variación é a certeza, onde *haber (de) + inf.* aparece como a forma máis frecuente naquelas expresións de futuro sobre as que existe un maior compromiso en canto á continxencia e probabilidade das accións en cuestión. Se o futuro sintético está asociado modalmente coa incerteza, o futuro perifrástico pasa a se relacionar máis estreitamente coa certeza (Aaron 2010, p. 21). En galego, estes dous futuros perifrásticos compiten no mesmo espazo e comparten o traballo segundo as súas propias traxectorias de gramaticalización: *haber* evoluciona no ámbito obrigativo e prospectivo, mentres que *ir* presenta un carácter máis xeral de intencionalidade e proximidade futura. Como sinala Marques, “*haber de* [...] has this peculiar aspect of indicating great confidence on the truth of the proposition under its scope and,

simultaneously, conveying the information that the speaker has no particular evidence to sustain his opinion” (Marques 2020, p. 25). Os casos (25) e (26) axúdannos a comprender esta dinámica:

(25) “bueno Jose | hoxe **vou chegar** tarde | pero usté tranquilo | que eu onda usté **hei de vir** | sea tarde sea cedo”
(OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-36-1995)

(26) porque eso **vai ser** este ano má-lo próximo | ¿no?
(OIED-URB-CDUB-SANTIAGODECOMPOSTELA-34-1995)

Como indicamos en relación á inmediatez, o exemplo (25) é ilustrativo da diferenza de uso entre a perífrase con *ir* e a perífrase con *haber*. A persoa falante garántelle a José, o seu interlocutor, que chegará tarde hoxe (é dicir, no futuro inmediato). A continuación, coa especificación temporal “sea tarde sea cedo” (futuro non inmediato, non específico), utiliza a forma con *haber* para garantirlle que, en calquera caso, chegará canda el. Vemos como o grao de compromiso na visita, no feito de que este encontro terá lugar si ou si, independentemente do cando, se vehicula por medio da forma con *haber*. Isto, á súa vez, recupera os seus significados obrigativos orixinais en coherencia con ese tempo inconcreto, onde a evidencia xoga un papel central. A evidencialidade é unha categoría lingüística que fai referencia á fonte de información da proposición, de xeito que “the relationship between information source and grammatical evidentiality is comparable to that of time, as a category in the real world, and tense, as grammaticalized location in time” (Aikhenvald 2011, s.p.).

Nunha lectura máis detallada desta variación no tocante á certeza, vemos que o futuro con *haber* parece que adquiriu un significado secundario con base na fonte da información: mentres que fai emerxer a forza do compromiso, tamén o mantén como algo inespecífico e sen evidencias externas a ese propio compromiso (é dicir, externas á propia persoa falante). Observamos aquí unha especialización semántica da construción *haber (de) + inf.* que é coherente coas súas orixes obrigativas. Pola súa banda, a forma *ir +*

inf. continúa o seu proceso de gramaticalización e desemantización, desde os seus inicios con sentido de direccionalidade do movemento físico no espazo, pasando pola intencionalidade, até acadar unha maior xeneralización lonxe de valores subxectivos. En palabras de Aaron, “the semantic bleaching of an older construction can act as a catalyst in the further grammaticalization and semantic generalization of a newer construction into the former’s erstwhile semantic territory” (Aaron 2010, p. 30). O exemplo (26) captura esta dinámica: un evento parece ocorrer este ano e o próximo, mais a persoa que fala precisa engadir a partícula de confirmación “non?” para verificar que, de feito, iso é certo. Non hai un alto grao de certeza ou compromiso por parte do suxeito, xa que no contexto comunicativo existe suficiente evidencia externa. Á súa vez, o uso do futuro sintético (*será*) modalizaría a enunciación. En definitiva, o uso de *ir* combina a falta de inmediatez (desde este ano até o seguinte), a non intencionalidade dunha acción externa (terceira persoa, sen animacidade) e a falta de certeza de carácter persoal (que este evento suceda nun marco temporal futuro non implica a subxectividade do individuo que, de feito, atenúa a súa expresión coa pregunta final).

5. Conclusións

Para alén do futuro sintético, cuxos usos temporais están en declive en contextos orais e informais, e para alén do presente por futuro, que se restrinxe a contextos continxentes, xeralmente modificados por adverbios moi específicos (Poplack e Malvar 2007), temos dúas perífrases temporais que compiten na expresión do futuro nos seus restantes espazos semánticos. Esta investigación, de carácter variacionista e con base empírica cuantitativa, demostrou como as dúas formas en pugna —*ir* + *inf.* e *haber* (*de*) + *inf.* (ambas, porén, de carácter analítico)— se distribúen no uso das falantes en función de distintos factores lingüísticos e segundo as súas distintas vías de gramaticalización. Partindo da idea de que “if a modal verb has multiple modal meanings, these meanings should be of contiguous scope types in their synchronic distribution” (Dall’Aglio, Marize e Hengeveld 2016, p. 1), analizamos como a forma con *haber*, que se conserva con vitalidade no galego contemporáneo, é favorecida por

aqueles contextos de terceira persoa (e, en menor medida, tamén da segunda persoa do singular). A relación de *ir + inf.* coa intencionalidade, por unha banda, e a relación da forma con *haber* coa modalidade deóntica, por outra, determinan esta distribución en termos de persoa gramatical, á que se engade o seu uso con P2 como mecanismo atenuador. En segundo lugar, a forma con *haber* utilízase en menor medida para falar do futuro inmediato, onde a súa contraparte con *ir* cobra valor e está especializada para contextos inmediatos e concretos. En terceiro lugar, *haber (de) + inf.* parece transmitir un grao de certeza elevado en que as falantes poden garantir un estado de cousas sen a presenza efectiva de probas para iso, aproximándose así dunha maior subxectividade (Ferrari e Alonso 2009) e dunha hipótese segura ou necesidade interiorizada de obriga (Montero Kupper 1999).

En definitiva, a variación da expresión de futuro en galego debe ser entendida en consonancia coa evolución lingüística histórica en que os aspectos pragmáticos e os aspectos gramaticais avanza en tensión e diálogo (Cidrás 2009). A comprensión da gramática como un sistema flexíbel complexo marcado pola variación e as gradacións (Bybee 2010) axúdanos a comprender este fenómeno a través das mudanzas paulatinas que vertebran o *replacement* (Poplack e Malvar 2007) do dominio temporal do futuro. A forma con *haber (de) + inf.* úsase con frecuencia en galego en coherencia coas súas orixes obrigativas, salientando así o grao de compromiso enunciativo desde unha evidencialidade eminentemente interna. A forma con *ir + inf.* parece gramaticalizarse e estenderse cada vez máis, sen entrar porén no dominio de *haber*, onde o seu peso modal a conserva con relativa forza nesta variedade lingüística.

As futuras investigacións deberían seguir indagando neste tema tan estudado incluíndo linguas como o galego onde os estudos baseados no uso non abundan. A combinación de córpora escritos e orais, así como a realización de análises pancrónicas, contribuirán á certeza sobre a variación no futuro, un tempo de seu xa moi incerto, como tentou demostrar este traballo. Ademais, cómpre valorar como outros factores, como o tipo de verbo ou a animacidade, que non foron introducidos nesta investigación, poden afectar as varian-

tes en competencia e o seu peso relativo ao longo da historia. Que sexa o futuro, pois, un reto de futuro para a lingüística galega.

Referencias bibliográficas

- Aaron, Jessi E. (2010). Pushing the envelope: Looking beyond the variable context. *Language Variation and Change*. 22(1), 1-36. <https://doi.org/10.1017/S0954394509990226>
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2011). The grammaticalization of evidentiality. En: Bernd Heine e Heiko Narrog, eds. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press. Dispoñíbel en <https://www-oxfordhandbooks-com.colorado.idm.oclc.org/view/10.1093/oxfordhb/9780199586783.001.0001/oxfordhb-9780199586783-e-49>
- Álvarez, Rosario e Xosé Xove (2002). *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Benveniste, Émile (1968). Mutations of linguistic categories. En: W. P. Lehmann e Malkiel Yakov, eds. *Directions for historical linguistics: A symposium*. Austin: University of Texas Press, 83-94. Recuperado de <https://liberalarts.utexas.edu/lrc/resources/books/directions/4-benveniste.php>
- Bybee, Joan (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511750526>
- Bybee, Joan; Perkins, Revere; e Pagliuca, William (1994a). Future. En: Joan Bybee, Revere Perkins e William Pagliuca, eds. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press, 243-280.
- Bybee, Joan; Perkins, Revere; e Pagliuca, William (1994b). Mood and Modality. En: Joan Bybee, Revere Perkins e William Pagliuca, eds. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press, 176-242.
- Cidrás Escáneo, Francisco (2009). Os camiños da gramática: unha aproximación á variación e o cambio lingüístico desde a

- sintaxe do galego. *Estudos de Lingüística Galega*. 1, 27-46. Disponível en <https://revistas.usc.gal/index.php/elg/article/view/1476>
- CORILGA = Regueira, Xosé Luís, dir. (2013-): *Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Disponível en <http://ilg.usc.es/corilga/>
- Cunha, Luís Filipe (2021). Propriedades temporais do Futuro Simples em Português Europeu. *Estudos de Lingüística Galega*. 13, 29-66. <https://doi.org/10.15304/elg.13.6463>
- Dall'Aglio Hattner, Marize M. e Hengeveld, Kees (2016). The grammaticalization of modal verbs in Brazilian Portuguese: A synchronic approach. *Journal of Portuguese Linguistics*. 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.5334/jpl.1>
- Ferrari, Lilian Vieira e Alonso, Karen Sampaio Braga (2009). Subjetividade e construções de futuro no português brasileiro. *Alfa*. 53(1), 223-241.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2001). Sobre as perífrases verbais en galego (do século XIX á actualidade). En: Isabel Margarida Duarte, Joaquim Barbosa, Sérgio Matos e Thomas Hüsgen, coords. *Encontro Comemorativo dos 25 anos do Centro de Linguística da Universidade do Porto: 22-24 de novembro de 2001*. Porto: Centro de Linguística da Universidade do Porto, 269-286.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2006). *Gramática da lingua galega. Vol. II – Morfosintaxe*. Vigo: A Nosa Terra.
- García Represas, Delio (2001). A necesidade e maila obriga en galego. *Cadernos de Lingua*. 1(23), 89-116. <https://doi.org/10.32766/cdl.23.93>
- Hopper, Paul J. e Traugott, Elizabeth C. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165525>
- Marques, Rui (2020). Epistemic future and epistemic modal verbs in Portuguese. *Journal of Portuguese Linguistics*. 19(7), 1-30. <https://doi.org/10.5334/jpl.243>
- Montero Küpper, Silvia (1999). A categoría da modalidade en alemán e galego. En: Dieter Kremer, ed. *Actas do V Congreso Internacional de Estudios Galegos / Akten des 5. Internationalen*

Kongresses für Galicische Studien. 8-11 de outubro de 1997. Volume I. Trier: Galicien-Zentrum der Universität Trier, 727-737.

- Palmer, Frank R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poplack, Shana e Malvar, Elisabete (2007). Elucidating the transition period in linguistic change: The expression of the future in Brazilian Portuguese. *Probus*. 19, 121-169. <https://doi.org/10.1515/PROBUS.2007.005>
- Rojo, Guillermo (1974). *Perífrasis verbales en el gallego actual*. Verba. Anuario Gallego de Filología. Vol. I, Anejo 2. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- Sankoff, David; Tagliamonte, Sali A.; e Smith, Eric (2005). *Goldvarb X: A Variable Rule Application for Macintosh and Windows*. Toronto: University of Toronto. Disponível em <http://individual.utoronto.ca/tagliamonte/goldvarb.html>
- Tagliamonte, Sali A. (2012). Sociolinguistics as Language Variation and Change. En: Sali A. Tagliamonte, ed. *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 1-24. Disponível em <https://www.wiley.com/en-us/Variationist+Sociolinguistics:+Change,+Observation,+Interpretation-p-9781405135900>

NORMAS DE ENTREGA DE ORIXINAIS PARA PUBLICACIÓN

1. Os *Cadernos de Lingua* están dedicados á publicación de traballos de investigación sobre calquera aspecto da lingua galega, así como á difusión de notas e informacións lingüísticas relevantes para o coñecemento e a promoción da lingua na sociedade. Tamén se publican recensións de obras de interese para eses mesmos fins.
2. A lingua de publicación é o galego, aínda que excepcionalmente poderán aparecer traballos escritos en portugués ou noutras linguas.
3. Os traballos deberán conter material non publicado nin presentado para a súa publicación en ningún outro medio de difusión.
4. Para poder enviar traballos en liña, e para poder comprobar o estado dos traballos enviados, o autor debe rexistrarse previamente cubrindo o formulario pertinente no seguinte enderezo: <https://publicacionsperiodicas.academia.gal/index.php/index/user/register> Unha vez rexistrado poderá acceder á revista co seu nome de usuario e o contrasinal.
5. O texto será sometido a revisión por pares, polo que debe vir sen marcas de autoría. Debe cubrirse separadamente un formulario complementario co título, nome de autor(es), información sobre adscrición institucional, enderezo de contacto, que se atopa na plataforma da revista. A decisión final sobre a publicación correspóndelle ao Consello de Redacción.
6. O proceso de avaliación, desde a recepción do orixinal ata a resposta ao autor ou autora, non durará máis de dous meses. No caso de que o traballo precise correccións, á vista dos informes, o autor ou a autora disporá do prazo de un mes para devolver o orixinal corrixido.
7. A entrega dos traballos para a publicación en *Cadernos de Lingua* implica a cesión do seu dereito de explotación e copia. Esta cesión ten por finalidade a protección do interese común de autores e editores.
8. O texto deberá entregarse en versión definitiva. Unha vez recibidos os orixinais non se permitirá facer modificacións nin engadidos que afecten significativamente ao proceso de edición.
9. O corpo utilizado nos parágrafos normais do texto será 11, con entreliñamento sinxelo e cunha extensión dun mínimo de 20.000 e un máximo de 40.000 caracteres por artigo.
10. O artigo virá acompañado dun resumo (que non debe exceder as dúscenas palabras) e das palabras chave (máximo oito) ambos en galego e en inglés.

11. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabeza-mentos, numerados correlativamente (1., 2., 3., 4. / 1.1., 1.2., 1.3., 1.4./ 1.1.1., 1.2.1., 1.3.1., 1.4.1 etc.) segundo o seu nivel na xerarquía.
12. As referencias á bibliografía no texto faranse conforme o modelo de cita-ción internacional:
  - Dentro do texto e das notas, as referencias bibliográficas faranse de xeito abreviado, por medio do apelido do autor ou autores, o ano e, de ser o caso, o número da páxina, coma nestes exemplos: (Ferreira 1989, p. 47), (Ferreira e Amoedo 1999, p. 17n), (Ferreira 1996b). A referencia completa reservarase para a bibliografía final.
  - Ao final, incluíranse por extenso as referencias bibliográficas das obras citadas ao longo do texto. Exemplos:
    - Kabatek, Johannes (1996). *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz-und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Max Niemeyer.
    - González González, Manuel e Regueira, Xosé Luís (2016). Galicia en los inicios de los estudios de fonética acústica dentro del estado español. En: Ana María Fernández Planas, ed., *53 reflexiones sobre aspectos de la fonética y otros temas de lingüística*. Barcelona: Univer-sitat, 373-382.
    - Cabré, M. Teresa (2009). Technologie et terminologie : changements méthodologiques et épistémologiques. *Cahiers de lexicologie*. 94, 31-56.
    - TILG = Santamarina, Antón (dir.) (2013-). *Tesouro informatizado da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <http://www.ti.usc.es/TILG/> [consulta en maio-setembro 2011].
13. As citas textuais que se fagan dentro do texto principal deberán adoptar dous formatos diferentes: se non superan as cinco liñas, irán dentro do parágrafo, co mesmo tipo de letra, entre comiñas; as citas máis longas poñeranse en parágrafo á parte, sen comiñas, con sangría pola esquerda e letra de corpo 10. En ningún caso se empregarán as cursivas.
14. As notas do texto principal situaranse ao pé e estarán numeradas de xeito correlativo, en corpo 10. Non se incluírán aquí as referencias bibliográficas por extenso, para evitar a proliferación de notas no rodapé.
15. Táboas/cadros. Realizaranse utilizando o comando específico de “edición de táboas”. As táboas ou cadros deben cumprir as seguintes normas: 1) irán numerados correlativamente (Táboa 1, Táboa 2 etc.); 2) levarán un encabezamento conciso. Farase referencia ás táboas ou cadros no texto principal. Exemplo: (Véxase táboa 1).

16. Gráficos. Presentaranse orixinais con calidade para seren dixitalizados. No seu caso, tamén se poden presentar nun arquivo informático (preferentemente Excel). Neste caso recoméndase incluír na mesma páxina o gráfico e mais a táboa de datos. Sempre irán numerados de xeito correlativo (Gráfico 1, Gráfico 2 etc.). Farase referencia aos gráficos no texto principal. Exemplo: (Vid. gráfico 1).
17. Fotografías, ilustracións, mapas, planos. Poderán presentarse orixinais con calidade para seren dixitalizados. Se o autor prefire presentar arquivos informáticos, recoméndase cumprir os seguintes parámetros:
  - *Mapas, debuxos, planos, gravados*: a dixitalización farase en “modo liña” ou “mapa de bits” (non se recomenda o modo “escala de grises”); a resolución será de 1.200 ppp.
  - *Fotografías*: dixitalizaranse cunha resolución de 300 ppp. Resolucións inferiores a 225 ppp non son recomendables.Recoméndanse os seguintes formatos de arquivo: .TIFF, .EPS, .JPG.
Irán numerados de xeito correlativo (Fig. 1, Fig. 2 etc.) con números arábigos.
Farase referencia aos gráficos no texto principal. Exemplo: (Véxase Fig.1).
18. Os materiais complementarios (táboas, gráficos, imaxes, mapas...) deben acompañarse do recoñecemento da fonte e da autoría, e, no seu caso, dos correspondentes permisos de uso e reprodución.
19. Os autores poden solicitar que se lles envíen as primeiras probas para corrixir. Admitiranse só correccións tipográficas e ortográficas e, sempre a xuízo dos editores, aqueles engadidos ou eliminacións de texto que non afecten á maqueta da publicación.
20. Os orixinais que non se suxeiten ás anteriores normas serán devoltos aos seus autores para a súa corrección.

Notas

Seguiranse os mesmos criterios ca para os artigos, pero a extensión deberá estar comprendida entre 7.000 e 20.000 caracteres.

Recensións

As recensións deben levar a referencia bibliográfica completa. A extensión máxima dunha recensión será de 10.000 caracteres. Deben presentarse en Times New Roman, corpo 11, espazo simple.

CONTIDO

- 9 Carme Hermida Gulías
A velocidade de lectura en lingua galega.
Unha aproximación
- 51 Pedro Casais Cobas
Contacto, cambio lingüístico e identidade
nunha variedade rural do galego
- 79 Daniel Amarelo
Un futuro incerto: a variación *ir + inf.*
e *haber (de) + inf.* no galego oral contemporáneo